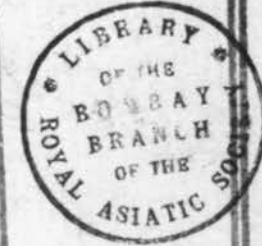

1062

॥ अथ बोधायनसूत्रानुसारी चतुर्मीत्यप्रयोगः ॥
॥ पत्र ५४ ॥

॥ श्रीमन्मंगलमूर्तये श्रीमसिंहाननविराजितमहसे नमः ॥ ॥ यस्यानंतज्ञानंदानंधेयं वि
धेयमभिधेयं च ॥ गीर्वाणेंद्रगुरोरिवदीनदयाब्धिगुरुं नोमि ॥ १ ॥ अथ चातुर्मास्यप्रयोगः ॥
चातुर्मास्यानीति कर्मसमुदायनाम ॥ तेषां यावज्जीवसांवत्सरिकद्वादशाहयथाप्रयोगसेदा
द्येत्वारः प्रयोगाः ॥ तत्र यावज्जीवसांवत्सरिकाभ्यां यक्ष्यमाणः फाल्गुन्यांचेभ्यां वा पोर्णमा
स्यां वैश्वदेवहविर्भिरिष्टाततश्चतुर्षु मासेषु वरुणप्रघासेस्ततश्चतुर्षु मास्यमेधहवि
र्भिरस्ततश्चतुर्षु मासेषु शुक्रासीरीयहविर्भिर्यजेत ॥ द्वादशाहप्रयोगे तूदगयनं आपूर्यमाणप
क्षे देवनक्षत्रे आरभ्य प्रथमे हनि वैश्वदेवहविर्भिरिष्टाचतुर्थे हनि वरुणप्रघासे रष्टमनव
मयोः सा कमेधहविर्भिरंति मैत्रिशुक्रासीरीयहविर्भिर्यजेत ॥ यथाप्रयोग इति प्रयोगपर्या

राम
१

तः कालः ॥ तस्याप्युदगयनं आपूर्यमाणपक्षे देवनक्षत्रे आरंभ्य समासी ॥ समाप्तिरप
रपक्ष इति केचित् ॥ पर्वणिसमाप्तिरित्यन्ये ॥ इति बोधायनोक्तपक्षासप्तवेसांख्याय नोक्ते
काहिकप्रयोगोऽप्यनुष्ठेयः ॥ तस्य फाल्गुनीचेत्रीवेशाखी-अषाढीश्रावणीभाद्रपदीकार्ति
कीमार्गशीर्षीपोर्णमासीप्रयोगकालः ॥ फाल्गुन्यांचेभ्यां वा पोर्णमास्यां प्रतिपदि वा आपा
द्वयोर्दोनु प्रतिपद्येवेति देवयज्ञिकाः ॥ वारुणप्रघासिकंतंत्रं ॥ अयमपि यथाप्रयोगपक्ष
राव ॥ तत्राश्वलायनस्य बोधायनीयमतमवदृश्य यथाप्रयोगपक्षमवलम्ब्य चातुर्मास्यानि
चिकीर्षोरूपयुक्तः प्रयोग उच्यते ॥ चातुर्मास्यान्यारक्ष्यमानो न्वारंभणीया पूर्वदिने प्रात
र्विश्व देवं कृत्वा पुण्याहवाचनपूर्वकं नोदीश्राद्धं रात्रावुदकशान्तिप्रतिसरबंधो वि

२

धाय प्रातः स्नानादिपंचकांते पश्चाद्गार्हपत्यस्येत्यादि निविष्टमित्यंते स्वर्गकामसिद्धि
द्वारा श्रीपरमेश्वर प्रीत्यर्थं चतुर्मास्येयं कर्तव्यं ॥ तन्मन्त्रं ध्याता मित्यादि ॥ ओं तथे संते ॥ ऋत्विग्वर
णमर्हणं च सत्ता पुनः पश्चाद्गार्हपत्यस्येत्यादि निविष्टमित्यंते ॥ चतुर्मास्यान्यारभ्यमानो
वेश्वानरपार्जन्येष्टया यक्ष्ये ॥ तन्मन्त्रं ध्याता मित्यादि ॥ ओं तथे संते ॥ वेश्वानरपार्जन्येष्टि सं
बंधि हविः ॥ व्रीहिमयः पुरोडाशो द्रव्यं ॥ व्रीहिमयश्चरुः ॥ पंचप्रयाजाः ॥ अग्नीषोमा वाज्यसागो ॥
अग्निर्वेश्वानरः पार्जन्य इति प्रधानदेवते ॥ अग्निः स्विष्टकृदित्यादिसद्यो यक्ष्यस्यंते ॥ इ
धमसंस्मरणं तं पौर्णमासं ब्रूत्वा कर्मणो वामित्यादि ॥ पात्रासादने ॥ स्पृश्य च १२ कपाला
निच चरुस्थाली च मेक्षणं वेति विशेषः ॥ निर्वापे ॥ देवस्य त्वा० मुमये वैश्वानुराय जुष्टं नि

राम
२

र्वीपामि ॥ दे० भ्यां पुर्जन्या युजुष्टं ० एवं प्रोक्षणे ॥ मनसा चरुपुरोडाशीयान् विभज्या धिवपनं देव
स्य त्वा० मुमये वैश्वानुराय जुष्टं मधि वपामि ॥ द्वादश कपालान्युपधाया ॥ आदेव यज्ञं बहेति निहि
तांगारे चरुस्थाल्यां तिरः पवित्रमपश्चानीय ध्रुवासिं दृष्टुं वीमिति तामधि श्रित्य निर्देग्धमि
संगारैः प्रदक्षिणं परिचिनुयात् ॥ जनयत्येत्वा संयौमीत्यंते चतुर्थ्यं तनाम्ना चरुपुरोडाशीया
नभिर्मृश्य पुरोडाशप्रथमां ते ॥ आज्यं प्रवृत्तिवन्निरूप्य स्थाल्यां तिरः पवित्रं तंडुलानां वप
ति ॥ घूर्मास्यं विश्वार्युष इति ॥ पुरोडाशश्रपणांते चरुमुद्दिश्याग्नेहव्यं रक्षस्वेति ॥ ततः पुरो
डाशं सं ब्रूहणे त्यादि स्क्रक्सं मार्जनानामस्वाहाकारेण मंत्रेणोत्करे निरासः ॥ पुरोडाशो
द्वासनां ते ॥ आप्यायतामिति चरुमभिघारयेत् ॥ अमुमये वैश्वानुराय जुष्टं मधि घारया

३

मि। पुर्जन्याय नुष्टमुभिघोरयामीति विशेषः। चरुं श्रुतं तस्मात् तस्य प्रादोर्भुवन
स्य गोपा इत्यभिधारयेत्। चरो नोपांजनं। प्रधानमुपांशु। अग्नेर्वैश्वानरस्याहं देवयुज्य
या शुचिः पूतो मेध्यो विपाप्मा ब्रह्मवर्चस्यन्नादो भूयासं। चरो मेक्षणो नावदाने। पुर्जन्यस्या
हं देवयुज्यया सुयवं सो भूयासं। स्विष्टं व्रतमवदाय मेक्षणं चादाया त्याज्यं हृत्या मेक्षणम्
नु प्रहृत्य सः स्वावेण भिजु हृयात्। अनुवाहार्यमासाद्य हिरण्यं धेनुं च दद्यात्। अग्नये हि
रण्यं रुद्राय गामिति प्रतिग्रहः। अग्नेर्वैश्वानरस्याहमुज्जितं। पुर्जन्यस्याहमुज्जितं।
शेषं प्रहृतिवत्। पुनरालंभजपवर्जं संतिष्ठते ब्राह्मणतर्पणं तेष्टिः॥ ॥ इति वैश्वानर
पार्जन्येष्टिप्रयोगः॥ अथ याः पुरस्तादित्यादि निविष्टमित्यंते वैश्वदेवहविर्भिर्य

राम
३

५ अयोदस्याष्टषडस्य हविरातं च नयोर्दधिसं पाद्यवतुर्दश्यामुदवसायमथिंत्वा अहणी गतप्रायश्चित्तं तुल्य
आग्न्यादि तावामरुद्रो वरुणाय च राखे आहृत्य वा उदवसायमकल्पयेदिति केशवः॥ ५

श्यातन्मध्यतामित्यादि। अत्रांतथेस्यंते वैश्वदेवहविः। ब्रीहिमयः पुरोडाशो द्रव्या
ब्रीहिमयश्चरुः। आमिक्षा चानवप्रयाजाः। अग्नीषोमा वाज्यभागो। अग्निः सोमः सविता
सरस्वती पूषामरुतः स्वतवसो विश्वे देवा वा वाष्टथिवी इति प्रधानदेवताः॥ अग्निः स्विष्ट
व्रतवानुयाजाः। सूक्तवाकशं युवाको इत्यादि। सद्योयक्ष्य। द्युहकालत्वे तु श्वोयष्टो हे इति।
अनघतेनर्लुडभिधानान्न श्वोयक्ष्य इति। विहारारंभपक्षे निष्क्रामः पशुबंधवत्। व्रतं ते
धर्युरिडाजपादितूष्ठीमसि दमादाय वेद्यत्करयोरंतरेण प्राचीमुदीची वादिशंगत्वा
थयत्र वेस्य न्यात्तत्र गत्वा वहुपर्णमसुषिरामभुक्ता ग्रांपलाशस्य शम्या वाराखा
छिनत्ति। इष्टत्वा। अपउपस्पृश्य पुर्जेत्वा इत्यनुमृज्यादीं शेष्टा। हरति। इमां प्राचीमुदीची

मिषुमूर्त्तमृषिसंस्तुतां॥पुष्टपुष्पामृष्यकाश्राः॥ततःशाखायाःपुष्पाणि
गत्यगोष्ठं गत्वा षड्वरा नक्षत्रानपाकरोति।वायवस्त्विति पुंसः।एषां यवस्त्विति स्त्रियः॥
अदिसंस्पृष्टाः संस्पृष्टे नैव मंत्रेणापाकुर्यात्।वायवस्त्वोपायवस्त्विति प्रतिवत्संमंत्रावृ-
त्तिः।वत्सानां मातुः प्रेरयति।प्रेरणं पृथक्करणं।देवो वः सविता प्रार्थयतु श्रेष्ठतमायुक्-
र्मणा आयायध्वमघ्निया देवभागमूर्त्तिसतीः पर्यस्वतीः प्रजावती रनमी वा अयुश्मा-
मा वः स्तुन ईशतु माघशः सोरुद्रस्य हेतिः परिवोचणं क्विति।यजमानं स्मरति।ध्रुवा-
अस्मि नोपति स्यात् बुद्धीरिति यथागतमेत्यजघने न गार्हपत्यमग्निश्चेन स्युत्तरा-
र्धे वाग्यगारस्योपगृह्णति।यजमानस्य पृश्नूपा हि।ततो देवस्य त्वेस्यसि दाना

सुम
४

शिवली

दिदुधमसंस्तरणांतं।तत्र प्रसूयः प्रस्तरः।मुष्टि त्रय युत एको मुष्टिरिति मुष्टि त्रयं बर्हिः।
कौर्म्यमयाः परिधयः।ततुस्त्वां त्रयोविंशति धेति विशेषः।ततः शाखायाः पुष्पाणि नि-
छित्वाः ग्रेण गार्हपत्यं निधाय मूलं छित्वा पवेषं हृत्वा गार्हपत्यस्य पश्चान्नि रध्यात्।
शाखायामूले दक्षमूलानिवध्वादिगुणं रज्जुं प्रादेशमात्रीं संप्रसार्या ग्रेयधीयात्॥
त्रिदृत्पलाशे दक्षद्वयोः प्रादेश संमितः॥यज्ञे पवित्रं पोतं तमं पयो हयं वरोतु मे॥अथ
पयसा सायमग्नि होत्रं हुत्वा दुतशेषं रक्षेत्।होमांते गार्हपत्यस्योत्तरतस्तत्तेषु दो-
हनपात्रं शाखापवित्रं स्थाप्य विति दंडं न्यविश्यादयित्वा तानीह स्य क मंडलुजले
न सरु मंत्रेण द्विस्तूलीं प्रोक्षेत्।शुं धध्वं देव्यायु कर्म ते देवयुन्यायौ।ततो जघने नगा

हंपत्यमुपविश्योपवेष्टेणायतनांतरेचोरीचोंगारानपोहति। मातुरिश्च नोघुर्मोसि। तेषु
 स्त्रालीमधि श्रयति। घोरसिष्टधियसि विश्वधाया-असि परमेण धाम्ना द-हस्वमा
 क्षीः। तस्यां प्रागग्र-शारवापवित्रं निदधाति। वस्तूनां पुवित्रं मसि शतधारं वस्तूनां पुवित्रं मसि
 सुहस्वधारं। तदन्वारभ्यवाचं यम-आयती। गोः प्रतीक्षते। एता-आचरंति मधुमुदुहनाः।
 प्रजावतीर्घृशसो विश्वरूपाः। बुद्धीर्भवती। सपुजायमा नादुहवो विश्वे देवारमयंतु गावः।
 परिकर्मिणामाह। उपसृष्टं मे प्रवृत्तात्। सवत्सं विमुच्य प्रत्याह। उपसृष्टा दुह्यमाना मनु
 मंत्रयते। हुतस्तोको हुतो द्रुसो अये हतेनाका युस्वा हाघावी पृथिवीभ्यो। परिकर्मीश्च
 तरेण वेद्यत्करो प्रपद्यस्थाल्यां पय-आनयति। अध्वर्युस्थात्यां पुरस्तात्प्रत्यक्षुरं

राम

सिंचतं परिकर्मिणं पृच्छति। कामं धुक्षुप्रणो ब्रुहि विश्वेभ्यो देवेभ्यो हविर्द्वियांस आह
 गोमां यस्यां देवानां मनुष्याणां पयोहितं। अध्वर्युस्ताम नुमंत्रयते। सा विश्वार्युः। एवमुत्तरा
 पोः। तत्रयमुनां। सा विश्वार्युः चा। सरस्वती। सा विश्वकर्मतिविशे यः। अध्वर्युस्ति स पुरुधा
 सु वाचं विरजते। बहुदुग्धिविश्वेभ्यो देवेभ्यो देवेभ्यो हव्यमाप्यायतां पुनः। वृसेभ्यो मनु
 ष्येभ्यः पुनर्दो हव्यं कल्पतां। पुनः प्रयोगविहीर्षीया अभोवेनेष मंत्रः। अनन्वारभ्योत्तरास्त
 स्त्री दोहयित्वा दोहनपात्रे पः आनीय संक्षालनं कुंभ्यामानयति। संष्ट्यधमत्तावरी कर्मि
 णीर्मधुमत्तमामुं द्राधनं स्यात्तये। तस्योदगुह्यस्य शीती कृत्योदगग्रं पुवित्रं निधाय स्त
 वेणया वदलं दध्नात नक्ति। सोमं नुत्वा त नम्रि विश्वेभ्यो देवेभ्यो दधि। अग्निहोत्रो छेपण

मभ्यातनक्ति॥यज्ञस्यसंततिरसि युक्तस्य स्वासंततिमनु संतनोमीति॥कुंभ्यामु
परिपवित्रनिधायोदक् पूर्णेन कंसेनाच्छादयति॥अदेस्तपसि विष्मवे
त्वायुहापि योद धाम्यहं॥अद्विररिक्तेन पात्रेण याः पूताः परिशेरत इति॥
शि क्योदो निद धानि॥विष्मो हव्यः पूर क्षस्वेति॥ततो गोष्ठं गृत्वा प्रात
र्देहाय तूष्णीं दर्भेर्वत्सानपाकरोति॥सिद्धदुग्धमात्रग्रहणेन वत्सा
पाकरणप्रभृतीनां सेवनप्रभृतीनां मंत्रानेव ब्रूयात्॥इदं च सर्वं
सोमयागोत्ररानुष्ठाने प्राक् सोमि ज्याये अमंत्रकाणि पयासीति वच

राम
६

नात्र॥अस्मिन् देशे राखाहरणादिसर्वममंत्रकं॥सद्यस्का लपुद्गे तु त्रिव
त्करणात्॥न सायं दोहः॥प्रातर्देहाय पात्रासादानमात्रं॥तत्रैकैव स्थाली॥
प्रातर्देहाय तूष्णीं दर्भेर्वत्सापाकरणमिति विशेषः॥ततो द्युहः का
ले त्वे प्रातर्दुते ग्निहोत्रे सद्यस्का लत्ये तदानीमेव हस्तावने जनात् एष्यास्त
रणाद्वा पूर्वे गार्हपत्ये स्मार्त्तवदाज्यं संस्कृत्य जुह्वा चतुर्गृहीतं गृहीत्वा
हवनीये समिधमाधाय पर्युक्ष्य परित्तीर्य यजमानान्वा रः पंचहो
तारं मनसा उडुत्य जुहोति॥अग्नि हेति॥अग्नि ना ध्वयू॥लष्टाग्नीत्॥

पित्र उ पवृक्षा सोमः सोमस्य पुरोगाः शुक्रः शुक्रस्य पुरोगाः ॥ श्रुतास्त
 देवसोमाः ॥ वातापे हवि नुश्रुतः स्वाहेति ॥ य० ॥ वाचस्य नये ब्रह्मण रदे ॥
 दृष्ट्या स्तरणात्पूर्वमेन परिस्तृति ॥ ततस्तेनेवाज्येन कूरमां इह वै पस्था
 नवरदानां तेष्वयुः सारस्वतो जुहोति न वा ॥ होमपक्षे चतुर्गृहीतं गृही
 त्वा ॥ पूर्णा प्रश्वा दुत पूर्णा पुरस्ता दुन्मध्यतः पौर्णमासी जिगाय ॥ तस्यां
 देवा अधिसंवसंत उत्तमेनाकर्तु रमा दयंतां ॥ अग्नीषोमि प्रथमो मी
 र्षेण वसून्नुद्रानादित्या विहजि न्वनो ॥ मध्यं हि पौर्णमासं जुषे

प्रां द्रक्षणा शुद्धो मुच्यते न सा तावथा स्मर्यः सुहवी राश्रुयिं नियं चतुस्त्वाहो पौर्णमा
 सा येदं ॥ पुनस्तथेव गृहीत्वा ॥ निवेशनी सुगमं नी वसून्तां विश्वारूपा नि वसून्त्या वेदार्थं ॥
 सहस्रं शुभं सुभगा रराणां सानु प्रागु चर्चसा संविदाना ॥ यज्ञै देवा अर्धु मां गृधेयु म
 मो वास्ये संवसंतो महिम्ना ॥ सानो युजं पिष्ट हि विश्ववारे रयिं नो धि हि सुभगे सुवीरुं स्वा
 हा ॥ य० ॥ अमा वास्या या इदं ॥ पंच होत्रा घेतदंतं प्रथम प्रयोग एव ॥ विहृतो प्रावृता न्वा
 पं सलीया या अनुष्ठान वत् पंच होतृ सारस्वत होम योरप्यनुष्ठान मिति सां प्रदायिकाः ॥
 अथ हस्तावने जनादि स्पर्शं च कुपालो निचरं च रुच्छाली श्वधं मेक्षणानि च ४ जुहं च क
 संबो प१४ तं च ॥ एष दाज्य ग्रहणी च ॥ आज्यस्थाली श्व ३ ॥ रा रुपात्री चां शय पात्रं च ॥ मिक्षा

८

बुद्धराणापात्रीच धृष्टिचोपवेष्टं चेति सवि शेषाणि पात्राण्यासादयेत् ॥ ततो निर्वोक्ते
 देवस्य ता० अग्रये जुष्टं निर्वपामि सोमो माय जुष्टं ० सवित्रे ० सरस्वत्यै ० पूष्टे ० मरुद्भ्यः स्वतु व
 श्यो ० द्यावा एथि वीभ्यो जुष्टं ० इति विशेषः ॥ निरुमानुमंत्रणे सरस्वत्यारिषु अग्निः होतार
 र मिह तः ॥ वेदे वीर्यं सिया इह या हवीं महे ॥ आयंतु देव्यः सुमनस्य मोना वियंतु देव्यो इति
 षोमे अस्य ॥ निरुप्ता भिमर्शने ॥ इदं देवानां ॥ छत्रिन्यायात् ॥ एवं प्रोक्षणे ॥ देव स्य ता० अ
 ग्रये वो जुष्टं प्रोक्षामि सोमो माय वो ० सवित्रे वो ० सरस्वत्यै वो ० पूष्टे वो ० मरुद्भ्यः स्वतु व श्यो
 वो ० द्यावा एथि वीभ्यो वो जुष्टं प्रोक्षामि ॥ कस्तूरी पुनक्ति सती पुनक्ति संते प्रातर्दोहः सायं
 दोहवत् ॥ मातुरि श्वेन इत्साद्युदगग्रेण पवित्रेण श्रातं च न पिधानवर्जं ॥ नवत्सा पाकरणं ॥

राम

८

चरुपुरोडात्रीया निषज्या देवस्य ता० अग्रये जुष्टं मधिवपामि सवित्रे जुष्टं मधिवपामि पूष्टे ०
 मरुद्भ्यः स्वतु व श्यो जुष्टं ० द्यावा एथि वीभ्यो जुष्टं मधिवपामि सवित्रे जुष्टं मधिवपामि पूष्टे ०
 दायते नाग्रये षो कपालान्युपधाय पूर्ववत् सोमाय चरुच्छाली मधि अत्रि समुख्य धृष्ट्ये वांगारेः
 परिचिनुयात् ॥ तथेव सवित्रे द्वादश कपालान्युपधाय सरस्वत्यै पूष्टे चरुच्छाल्यो मरुद्भ्यः स्वत
 वद्भ्यः सप्त कपालानि ॥ ततस्तूष्णीं मंगारं तत्र तूष्णीं स्छाली तस्यांतिरः शारवापवित्रं निधाय प्रातर्दो
 हमानीय मेक्षणेनालोड्य श्रपयति ॥ ततो मंत्रेण गारं तस्मिन् ध्रुवमसीत्येक कपालं तत्र नि
 दधुमि संगारं निदधाति ॥ अग्रये ॥ तप्यस्व ॥ यदूर्ध्वं कृपालं मुपचिन्वंति बुधसैः ॥ पूष्टस्तदपि
 व्रत इन्द्रवायूर्युक्तां ॥ अधर्युः ॥ पो ह्यपिष्टानि विषज्या ॥ संवपने ॥ देवस्य ता० अग्रये जुष्टं संवपामि

८

सवित्रेनुष्टुःसुवंपामिमुरुष्टुःस्वतुवश्रोनुष्टुःसुवंपामिद्यावाष्टुविबीभ्युनुष्टुःसुवंपामि॥यथा
देवतमसिमर्शः॥आग्नेयमधिश्चित्तमंत्रवराज्यंतूष्णीरधिचापूर्वाज्यनिरुप्यसोम्यसारस्वत
स्त्राल्योस्तंदुलान्युर्मोस्त्रविश्वायुषः॥पोषस्त्राल्यांधूर्मातिस्त्रविश्वायुषीतिपिष्टानि
समानयति॥पयसिशारवापवित्रंनिधायद्यहःपक्षेसायंदोहंदध्यानयति॥सद्यःपक्षेलोकि
कं॥सामिक्षा॥तांकश्चिलुशलःश्रपयित्वाविभक्तवाजिनांक्षत्वाश्रीतलदेशेनिदधाति॥
ततएककपालमधिश्चयति॥त्वचंशुक्लीषेत्यादि॥चरुपुश्रनेहव्यक्षस्व॥प्रोक्षणीरासा
दयेध्मावर्हिरुपसादयस्तुवंचस्तुचश्च ८५संचसंमृद्धिपत्नी५संनस्याज्येनचदध्माचोदेशि॥
अग्नीदक्षिणेनसुवजुहूकंसोपस्त्रपदाज्यग्रहणी॥सव्येनध्रुवांप्राशित्रहरणंवेदपरि

राम
८

रासनंचाराय०जुहूंसंमृज्य०वाचंप्राणांमानिर्मक्षंवाजिनंत्वासपत्नसाह५संमार्ज्मीतिर्वसं
संमार्ष्टि॥उपस्त्रतंसंमृज्यतद्वत्पराज्यग्रहणीसंमार्ष्टि॥संमार्जनमुक्तेरनिरस्यति॥आ
ज्यग्रहणेउपस्त्रतिप्रवृत्तिवच्चतुर्थहीलापदाज्यग्रहण्याद्विरुपरत्तणाति॥मुहीनांपयो
सीतिप्रथमं॥यतमानोनुमंत्रयेते॥सुवीर्यायत्वागृह्णामि॥विश्वेषांदेवानांतनूरितिद्वितीयं॥
यज्ञ०सुप्रजास्त्वायत्वागृह्णामि॥तत्रवर्हिषीश्रंतर्थायाधिश्चित्तंदध्यानयति॥ऋध्यासं
मृद्यष्टवर्तीनांग्रहंष्टपतीनांग्रहोसि॥वर्हिषीउधत्यतदभिघारयति॥विद्मूर्द्धदयमसि॥य
गयस्यायीय॥पुनरभिघारयति॥एकमिषुविष्टुस्त्वानुविचक्रमेस्तूतिर्दध्माचूतनंउधं
तां॥य०त्रसुवचंसार्यत्वा०॥वर्हिषास्तरणेमुष्टिर्त्रयमप्येकीद्वत्यप्रथमेमुष्टिमास्त्रणाति॥

एवं द्वितीयतृतीयोऽप्यस्तरमासाद्य तस्मिन् विस्त्रस्या विस्त्र स्य वाशः स्यापवित्रमासाद-
यति॥ सुस्सादने० उपभृतमनुष्टुपदाज्यग्रह एयास्तन्मंत्रेणासादनं॥ सर्वत्रष्टुपदाज्यग्रह
एयामुपभृद्वर्मा भवन्ति॥ हविरुदासने॥ दासपात्रां स्योनंतु इति त्रिपस्तीर्याशयपात्रे च स
तन्मंत्रेणापस्तीर्यसप्तकपालांतं यथा देवतमुदास्य बुद्धरणापात्रांतस्तीमुपस्तीर्य आभि
क्षं पुनः स्वस्थाने धि श्रित्य तूष्णीमभिधार्योदास्य बुद्धरणापात्रां मुद्रित्य तदुपरि किंचिद्वा
जिनं सुवेणानीय पुनरभिधार्यालं करोति॥ यस्तं आत्मा पुश्रुयुप्रविष्टो देवानां विष्टाम
नुयोर्वितुस्ते॥ आत्मन्वा सोमघूतवाहि भूत्वा देवानां छुसुर्वविंदु यत्नमानायुमह्यं॥
तत एककपालमुदास्याशयपात्रे निधाया पूर्वाज्येनाविःपृष्ठं करोति॥ कपालोदासने॥

राम
९०

वेदिगार्हपत्यमध्ये१

यद्वर्मे कपाले मित्येककपाले पूर्ववत्॥ वाजिनमुत्करे वा विष्टो ये वाः साद्यंतर्वेदिसुवेणसह
वीर्यासादयति॥ भूर्भुवः सुवरितियत्नमानो नुमंत्रयते॥ यन्मै अग्ररति॥ अथाध्वर्मुत्करे
तूष्णीं ब्रह्माजिनमास्तीर्या धिमंथनशकले तत्र प्रागायतं निदधाति॥ अग्नेर्जुनिर्त्रिमसि॥ तस्या
श्वयोः सहेव प्रागायते अन्ये शकले निदधाति॥ वृषेणोऽस्तु॥ अथ दक्षिणे तत्राभ्यां हस्ताभ्यां
उत्तराधरणी आदत्ते॥ पुर्वश्यस्यायुरसि पुरस्तात्॥ ते अर्पूर्वाज्यस्था ल्या समनक्ति॥ घृ
तेनान्ते वृषेण दधाथां॥ अधिमंथनशकले अरणी निधाय यजमानं वा चयति॥ गुपुत्रं छंदो
नुप्रजायस्य त्रेष्टुं छंदो नुप्रजायस्य जागतुं छंदो नुप्रजायस्य॥ होतारमाह॥ अग्नये मथ्यमाना
यानुब्रूहीति॥ मथित्वा जात आह॥ जाता यानुब्रूहीति॥ प्रद्वीयमाणायानुब्रूहीत्युक्त्वा
यजमानान् चारब्ध्या जातमग्निमाहवनीयेरूपेण हुनोति॥ भवतं नुः सभो न सोऽसमो कस्ताव

रेपसो॥ मायुजः हि हिंसिष्टं मायुजपतिं जानवेदसो शिवो भवतमुद्यन॥ ततः सुवेणापूर्वाय
 जुहोति॥ अग्रावृत्तिश्चरति प्रविष्टुः सी। एणो पुत्रो अधिराज एष॥ स्वाहास्तु ब्रह्मणा तेजु
 होमिमां देवानां मिथुयार्कसो गंधेयुः स्वाहा॥ प्रविष्टाय प्रयदं॥ होतरे हीत्यादि चतुरः
 प्रयाजानिष्टा पंचमादीन्मध्ये जुहोति॥ चतुर्थाष्टमयोः समानयमानोऽष्टमे सर्वे समानय
 ति॥ य० चतुरः प्रवृत्तिवदनुमं च पंचमेनेतराननुमंत्रयते॥ प्रयाजशेषेण ध्रुवाप्रभृति
 पुनर्ध्रुवाभिधारणवर्जं यथाक्रमं हवींष्यभिधार्य उपभृत् स्थाने पृषदाज्यमभिधारयेत्॥
 अथ प्रधानं॥ तत्र सविता एककपालश्चोपांशु॥ अग्रे हं० अन्ना रोषं यासं॥ सोमं स्या
 हं० प्रप्रजयो च पशुभिश्च जनिषीय॥ सवितुरहं० स्वस्ति मान्यं शुमान् स्यासं॥ सरस्वत्या

राम
११

अहं० वाचमन्नाद्यं पुषेयं॥ पूषो हं० पुष्टिमान्यं शुमान् स्यासं॥ मरुताः स्वतवसो मूहं० प्रालो
 र्कं ध्यासं॥ आमिक्षामुपस्थानाभिर्मर्शं नवर्जं सुवेणाद्विरवराय तूष्णीं प्रत्यभिधारयेत्॥
 विश्वेषां देवानां हं० प्रालोः सार्युज्यंगमेयं॥ जुहामुपस्तीर्य एककपालमुपस्थानाभिर्मर्श
 नवर्जं सर्वमवदाया शयौ द्वितीयमवदाय ध्रोवात्यादभिधार्य शयं प्रत्यभिधार्यापर्यावर्तय
 प्रतिष्ठितं जुहुयात्॥ द्यावी पृथिव्योरहं० उपस्योर्लोकयोर्कं ध्यासं॥ अध्वर्युः संस्रवेणाभिजु
 हुयात्॥ मधुश्चेति च तस्रो वा आहुतीराज्यं स्थाव्याज्या सुवेणा जुहुयात्॥ मधुश्च स्वाहा॥
 मधवद्रदं॥ माधवश्च स्वाहा॥ माधवापेदं॥ शुक्रश्च स्वाहा॥ शुक्रायेदं॥ शुचिश्च स्वाहा॥
 शुचयद्रदमिति स्विष्टदं ते मेक्षणान्यनुप्रहृत्य सः स्रवेणाभिजुहुयात्॥ अन्वाहार्यमासा

यदादरागाः प्रथमजं वत्संचदराति॥ ब्रह्मण ओदनं ते नो० हृदायुगाः ताभिः० हृदायुगांतेनां० इ
तिप्रतिग्रहः॥ हविः शेषानुदास्यवाजिनंगा हंपत्येधिभ्रित्याभिघार्योदास्यपुनरभिघार्ययस्त
आत्मा० मस्यमित्यलं कृत्य सूर्यवः सुवरित्यं तेर्वद्यासादयेत्॥ यज० यन्मै० अग्ने० उपस्वे० इत्यनु
मंत्रयते॥ अध्वर्युः॥ ब्रह्मन्प्रस्थास्याम इति षडज्यं जुह्वामानीय तेन नवानूयाजान्यज
ति॥ यजयजेतीतरान्॥ सप्तमांशो संभिद्ययजेत्॥ यज० बर्हिषो हं० प्रजावीन०१॥ दारामुहं० प्र
जावीन०२॥ उषासानक्तयोरुहं० प्रजावीन०३॥ ज्येष्ठयोरुहं० पशुमान्०४॥ उर्जाहुत्योरुहं० पशुमान्०५
देव्योर्होत्रोरुहं० पशुमान्०६॥ तिसृणां तिसृणां देवीनामुहं० आयुष्मान्०७॥ यज्ञेन प्र०९॥ नराशंसस्या
हं० पशुमान्०८॥ अग्नेः स्विष्टवृत्तो हं० युष्मान्०९॥ देवाय बर्हिष इदं० देवीभ्यो दास्य इदं० देवीभ्यामु

पासानक्ता क्यामिदं० देवीभ्यां ज्येष्ठीभ्यामिदं० देवीभ्यामूर्जाहुतिभ्यामिदं० देवाभ्यां देवाभ्यां होतृ
भ्यामिदं० देवीभ्यस्तिसृभ्यस्तिसृभ्यां देवीभ्य इदं० देवाय नराशंसाय इदं० देवायानयेत्स्विष्टवृत्त इदं०
॥१॥ अनुमंत्रणे आद्यं देवपदं केचिन्नेच्छंति॥ अर्धासुपत्नानिति सत्तदुच्चारितेन मंत्रेणोपसृत्य
षडाज्यग्रहण्यारुहः सहेव॥ त्रिपंतुवर्य इत्यस्यावृत्तिः॥ यथा देवतमुज्जितिवाचनं॥ शाखापवि
त्रेण सह प्रस्तरप्रहरणं॥ उपसृत्य षडाज्यग्रहणीभ्यां सह संस्त्रावहोमः॥ स्रुज्विमोके॥ अ
ग्नेर्वोपन्नगृहस्प० सुमित्र्यः सुमन्मेमाधत्तधुरिधुर्योपाता॥ कंसमंतर्वेदिनिधाय बर्हिषि सर्वतः पा
तयन् कंसेवाजिनमानयन्नाह॥ मध्यमस्वराण॥ वाजिभ्यो नु ब्रूहि॥ उपस्तरणाभिघारणेनस्त॥
वाजिनोयन्ता प्रथमवषट्कारे वाजिभ्यः स्वाहेति हुत्वा द्वितीयेतूष्णीं जुहुयात्॥ य० प्रथमे वाजिभ्य इदं॥
वाजिनामुहं देवयुज्ययीरेतुस्वीभूयासं॥ द्वितीयेऽग्नय इदं० अग्नेरुहं देवयुज्ययायुष्मान्० त्रिमेयं

१३

अध्वर्युः॥ उदडे सस्रोषं कंसं होतुर्हस्ते दद्यात्॥ सर्वे चारणे रन्॥ होतु रूप हवांतेऽध्वर्युः होतु रूप
 पद्मयस्व॥ ब्रह्मनुपद्मयस्व॥ अग्नीदुपद्मयस्व॥ यजमानोपद्मयस्व॥ इत्युपहवंकुर्यात्॥ उपहूत इ
 ति प्रतिवचनं॥ एवमन्ये॥ वेद्यां निधायोपहवक्रमेण किंचित्किंचिदादाय सर्वसौत्रेण॥ यन्मेरेतुः
 क्रमि च्यते पद्मे अपि गच्छति यद्वाजाय ते पुनः॥ तेन माशिव माविशु तेन मावाजिनै कुरुत स्यंते वा
 जिपीतस्योपहूतस्योपहूतो मक्षयामीत्यनेनोपक्रमेण वधं भक्षयंति॥ प्रत्यक्षं यज्वा॥ नित्यं यज्वांति
 दद्यात्॥ समिष्टयजुः काले तवेदिदक्षिणेन पदातिष्ठन् अध्वर्युधौ विज्यास्तु वेणुहोति॥ य
 क्षं यक्षं गच्छ यज्ञपतिं गच्छ स्वां योनिं गच्छ स्वाहा॥ यन्यज्ञायेदं॥ पुनः॥ एष ते यज्ञो यं सपते सु
 हस्तं कृत्वा कस्तुवीरः स्वाहा॥ यज्ञपतय इदं देवा गातु विदस्व्यादि प्रकृतिवत्॥ यज्ञवि
 मोकां ते यजमान उक्त्वे उपवेष्टव्यं स्वस्त्वन्मृगं प्रदेष्टुमर्हति॥ यं देवामनुष्येषु पवेषम

राम
१३

धारयन्॥ येऽनुस्मरन् पचेतस्तुस्तानुस्मर्यमिहाकुरु॥ उपवेष्टोपविष्टिनः प्रजापुष्टिमथोधनं॥ द्विपदो
 तृश्वर्तुष्वदोध्रुवानर्नपगान्कुरु॥ ब्राह्मणतर्पणां ते यजमानः प्राश्नुखः स्वस्थानस्थः संकल्पयेत्॥ केशा
 निवर्तयिष्ये॥ मश्रुणिवापयिष्ये॥ अधःशयिष्ये॥ मधुमांसलवणस्त्र्यवलेखनानि वर्जयिष्ये॥ न
 दंताश्चावयिष्ये॥ न वासः प्रक्षालयिष्ये॥ नानृतं वदिष्ये॥ न पादौ प्रक्षालयिष्ये॥ नान्यस्यास्ति ज्यं क
 रिष्ये॥ नांजयिष्ये॥ नाशयंजयिष्ये॥ न मृन्मयेन वास्यामि॥ वासः प्रक्षालनमूषादिना॥ सांवत्सरिका
 दिद्यजातपुत्रकृतौ भार्यामुपेयात्॥ अथ तदवस्थस्य यजमानस्य पुरः प्रत्यङ्मुखः आसीनो ध्व
 र्युः प्रागादि क्रमेण मध्ये चेति पंचधा त्रेण्याशालल्याशिरोविभजति॥ ऋतमेव परमेष्ठि॥ ऋतं
 नात्येति किंचन॥ ऋते संमुद्र आर्हितः॥ ऋते भूमिरियं श्रिता॥ अग्निस्तिग्मेन शोचिषा॥ तप
 आक्रांतमुष्मिहा॥ शिरस्तपस्यार्हितं॥ वैश्वानुरस्य ते जसा॥ ऋते नास्य निवर्तये॥ ससेन परि

वर्तये॥ तपसा स्यानुवर्तये॥ शिवेनास्योपवर्तये॥ श्रामेनास्यापि वर्तये॥ श्रीर्हस्तं द्रुतं तत्सुत्यं॥ तद्रु
तं तर्ह्येयं॥ तेनैव केयं तेनैव राध्यासं॥ प्रतिविभागं मंत्रावृत्तिः॥ मंत्रावृत्त्येव विभागक्रमेण वपनं॥
तच्च भ्रम श्रुपूर्वं॥ ततः स्नातो यजमानः स्वस्थानस्थः संवत्सरीणां स्तुतिमाश्रीस्तेति वदे
त्॥ ॥ इति वैश्वदेवपर्व॥ ॥ अथ बरुणप्रधामाः॥ ॥ तत्र विहारः॥ प्राकृताहवनीयस्य पुरो मध्य
शंकोः द्विपदेन्यं शंकुं निहत्य तत्पुरोदेशे द्वादशपदेन्यं शंकुं निहन्यात्॥ अष्टादशपदमितारं जु
मुभयतः पाशां कृत्वा त्रयोदशपदांते चतुर्दशपदांते च चिह्नं कृत्वा शंकोः पाशो प्रतिमुच्य त्रयोद
शपदचिह्नं दक्षिणत उत्तरतश्चावृष्य चतुर्दशपदांते शंकुं निहन्यात्तावत्सो॥ रज्जुं विपर्यस्य दक्षि
णत उत्तरतश्चावृष्य त्रयोदशपदांते शंकुं निहन्यात्ते श्रोणी॥ एवं दशपदापश्चान्निरश्नी॥ अष्ट
पदापुरस्तान्निरश्नी॥ द्वादशपदा प्राचीपाशुबन्धिकी वेदिर्भवति॥ वेदिपूर्वां तादारभ्य पश्चादर्थ

दे
पदमवशिष्य षट्त्रिंशदंगुलप्रमाणं समचतुरस्रां प्रादेशोर्ध्वप्रमाणं जानुमात्रां शम्यामात्रां बोत्तर
वेदिमाहवनीयवत्साधयेत्॥ तस्यामध्ये प्रादेशमात्रां चतुरंगुलान्नतां समचतुरस्रां जानुमात्रोद्धा
ये गोपदमात्रा मुत्तरनाभिकुर्यात्॥ पाशुकवेदेर्दक्षिणतो दार्शिकी वेदिस्तथा कार्या यथा तदीया
बुत्तरश्रोण्यंसोपाशुकवेदेर्दक्षिणतो द्वादशांगुला त्परोभवतः॥ उभेवेदी पश्चिमपार्श्वे समो
पाशुकवेद्युत्तरां समारभ्य चत्वारि पदानि प्रत्येकं प्रक्रम्य तदुत्तरत एकं पदमतीत्योत्तरो विहार
द्वयसाधारणः कार्यः॥ उत्तरां समारभ्येव पदद्वयं त्रयं वा प्रक्रम्योत्तरतो विपदे पदानि धातीत्य
शम्यामात्रः समचतुरस्रश्चात्वालः॥ दक्षिणवेदि पूर्वार्धं आहवनीयाय तनमिति॥ ॥ अथ
पात्राणि॥ ॥ स्य श्रामिहोत्रहवणी जुह्वादिचचतुष्टयं॥ मेषाणां च मसो दारुपात्री च परिवासतं॥

वेदस्य वेदको धृष्टिः स्थात्यो सर्पिः प्रधानयोः ॥ इति प्रतिप्रस्थातुः ॥ तानि च सोवर्णा निराजता
निशमीमयानि वा ॥ वैश्वदेववदध्वर्योः प्रसूमयो प्रस्तरो ॥ वैश्वदेववदेकमिध्मावर्हिः ॥
परंपशुवत् ॥ द्विशतादूर्ध्वशमीपर्णानि ॥ करीरसक्तून्कोशमेवीकं वा शूर्पं ॥ गार्हपत्ये इ
षद्रूपानां यवानां श्रद्धापिष्टानि ॥ तत्र तमाभिरद्विर्घृतेन दध्ना वा संयुज्य यजमानतस्तु
त्रयोत्रपार्याः प्रत्तदुहित्समसंख्याकान्येकातिरिक्तानि कारालिकरंभपात्राणि ॥ तेषां दीपा
मेव पिष्टानां सशृंगं मेघमशृंगं मेवीचतो श्रुक्लाणां प्रक्षन्ने यवतुषान् देवराहपरिधीन्
गुगुलुं सुगंधित्वाणं मेघशृंगमध्योत्पनामूर्णां च संपादयेत् ॥ ततो यजमानः विहरणपक्षे
अरणी गार्हपत्ये प्रतितपति ॥ अयं ते योनिर्ऋतियो यतो जातो अरोचथा ॥ तं जानन्नेष्टु आ १५

सीदार्थानो वर्धयामि ॥ अजस्रपक्षे तूष्णीमितरयोरपि ॥ अथ पत्न्यन्वारधोरणी संभारांश्चारा
योदकुं संपुरस्त्य शालां परीत्य पूर्वया द्वारा प्रपद्य ॥ प्रसंवरो ह जातवेदः पुनस्तु देवेभ्यो
हव्यं वहनः प्रजानन् ॥ प्रजां पुष्टिरयि मुस्मात्पुष्टेयथा शव यजमाना यशं योरिति मथेत् ॥
अथाध्वर्युः शोल्बमानं कृत्वा दत्त्वा बोक्ष्योद्गरणपक्षे आहवनीयं प्रणीयाजस्रपक्षेऽग्नी
विहृत्य स्मार्तवदान्यं संस्त्य चतुर्गृहीतमाहवनीये नु होति ॥ मनोज्योतिर्जुषतामाज्यं
विद्धि नं युजः समिदं धातु ॥ याद्रुष्टा दुषसो निम्नु च श्रुताः संदधामि हविषा घृते
नु स्वाहो ॥ यज० मनसे ज्योतिष इदं ॥ विहरणपक्षे तमाहवनीयं परित्यज्य ॥ याः पुरस्ता
दित्यादि वरुणप्रघास हविर्भिर्यक्ष्ये ॥ तन्मन्त्रं ध्यातां ० ओं तथेत्यंते ॥ वरुणप्रघासं

बन्धिहविः॥ ब्रीहिमयः पुरोडाशो द्रव्यं॥ ब्रीहिमयश्चरुः॥ आमिक्षा च॥ नवप्रयाजाः॥ अग्नीषोमावा
न्यभांगो॥ अग्न्यादिपूषांते इन्द्राग्नीमरुतो वरुणः कः इति प्रधानदेवताः॥ अग्निः स्विष्टकृत्॥ न
गानुयाजाः॥ सूक्तवाकशं युवाको सप्तपत्नीसंयाजाः॥ एवमात्मकेन संगेन कर्मणा सद्यो यक्ष्य
इत्यंते प्रवृत्तिवद्विद्वत्यान्वाधाय व्रतांतेऽध्वर्युं प्रतिप्रस्थाता रोशुडा जपादिशारवाच्चेदनां तं
वैश्वदेववत् प्रवृत्तिक्रमेण कुर्यात्तां॥ अध्वर्युः पंचविधं बर्हिः॥ स्थाता त्रिविधं बर्हिः॥ अत्र मुष्टि
त्रयमिति यज्ञतंत्रदेवकेशवाः॥ त्रयो विंशति धेत्यूहः॥ उपयोः संभरणं च॥ स्थाता मारुत्ये
सायंदुह्यात्॥ ततो ध्वर्युर्वारुण्ये॥ तत्र दुहवो मरुतो रमयंतु गावः॥ मरुश्चो हविर्दिद्वियं॥ मरु
श्चो देवेभ्यो० कल्पतां॥ मरुश्चो दधि॥ इति स्थातुः॥ वरुणो रमयतु गावः॥ वरुणा यहुविर्दि

राम
१६

द्वियं॥ वरुणा यदेवेभ्यो हव्यं०॥ वरुणा युद्धीत्यध्वर्योर्विशेषः॥ शेषं वैश्वदेववत्॥ कर्मलो वामि
ति पाणि संमर्शनमुभौ कुरुतः॥ अध्वर्युरेवाग्नीन्यरिस्तीर्यासनानि कल्पयति॥ इक्षिणवेदे इक्षि
णतो ब्रह्मासनं तस्यश्वाद्यजमानस्य॥ उत्तरवेदे उत्तरतः प्रणीतायाः॥ उत्तरवेदे उत्तरश्रोण्या
हेतुः॥ गार्हपत्यस्य पश्चात्पश्चत्याः॥ उत्तरश्च ग्रीधः॥ ततो ध्वर्युः उत्तरवेद्यां प्राणयासादयेत्॥
स्फ्यं च श्रकपालानि च शेषं वैश्वदेववत्॥ स्थाता इक्षिणवेद्यां स्फ्यं चामिक्षा स्थातुं च मेक्ष
तं च॥ अग्निहोत्रहवणी च जुह्वं च कः संचोपभरतं च स्तुवं च ध्रुवं च आप्यस्थाल्यो च वेदं च
बुद्धरणपात्री च वेदपरिवासनं चोपवेधं च धमप्रव्रश्चनं च दर्भं च॥ ब्रह्मामंत्रेण निरसनोप
वेशने कुर्यान्न ब्रह्मजपं॥ नयजमानो भूपत इति॥ अध्वर्युः पृथ्यां प्राकृतवेद्यां स्तृणाति॥

रेव

उभोस्वस्ववेद्यत्तरतःपवित्रेकुरुतः॥अध्वर्युरेवोत्तरेणगार्हपत्यमुपविश्यपरिक्रमिहस्ताञ्चमसमा
 रायतस्मिन्नुदगग्रेपवित्रेनिधायेत्यादि॥प्रणीताउत्तरवेदेरुत्तरतःप्रणीयसश्रृर्षामग्रे होत्रहव
 णीमादत्ते॥स्छाताग्रिहोत्रहवणीमेव॥वेषायत्वे त्याशयोभोप्रत्युष्टमितिप्रतितपतः॥अध्वर्युः
 प्रधातं वैश्वदेववन्निरुप्येन्द्राग्निभ्यांकायेतिनिर्वपेत्॥ततःउभो गार्हपत्यस्योत्तरतःस्वस्वप्रोक्ष्य
 णीसंस्कारंकुरुतः॥उत्तरतोध्वर्युर्दक्षिणातःस्छाता॥उपवेशनक्रमः॥अध्वर्युर्यथादेवतंहवी
 षिप्रोक्ष्यपुनर्देवस्येता०वर्हणायवोजुष्टं प्रोक्षामीतिसश्रृर्षाणि करंभपात्राणिप्रोक्ष्यमेषमेवी
 शमीपर्णाकरीरसक्तून्प्रोक्षेत्॥मेषतदीयशमीपर्णेभ्योन्यत्रप्रतिप्रस्छातावा॥मंत्रेणोभयोः
 स्वस्वपात्रप्रोक्षणं॥अध्वर्युस्तुषान्निरस्यशेषानवष्टतार्थान्निदध्यात्॥तंडुलक्षालननि

राम
१७

ज्येनिरस्य

नयनांते॥स्छातामारुत्यैअध्वर्युर्वारुण्येहोहयति॥अथाध्वर्युरग्नयेसवित्रे पूष इन्द्राग्निभ्यांकाये
 त्यधिवपेत्॥कृपालोपधानेअध्वर्युः ऐंद्राग्रांतान्युपदध्यात्॥ततःस्छातापूर्ववत्प्रातर्दोहं॥ततो
 ध्वर्युः प्रातर्दोहमधिम्रित्यएककपालमुपदध्यात्॥अधिवपनवत्संवपनंपूषवर्जं॥अध्वर्युराग्ने
 यमधिम्रित्याज्यदधिनीनिरुप्यापूर्वाज्यंनिर्वपति॥अध्वर्युणाऐंद्राग्रांतेष्वधिम्रितेषुस्छातामा
 रुतीप्रातर्दोहेसायंदोहमानीयवाजिनविभागांतंकुर्यात्॥अथैककपालमधिम्रित्यत्वंग्राहयि
 त्वाकरंभपात्रमेषशमीपर्णाकरीरसक्तूषिः सहस्वहवीषियर्यमिकरोति॥स्छातामेषीशमीपर्णाद्ये
 विक्रेः सहस्वहविः॥अध्वर्युः पाशुकवेद्यामाप्यनियनांतंकुर्यात्॥उभोस्वस्ववेदिसमीपेवेदादा
 नादिकुरुतः॥अध्वर्युः पाशुकवेदिंविमायपुरःप्रष्टत्यग्निरिस्तलीयात्॥ततःपाशुकीवेदिं
 संमार्ष्टि॥परोदक्षिणां॥उभोस्तंबयजुषीसहहरतः॥अध्वर्युर्वर्हिर्मृदंनोत्करेन्युप्यतंत्रेवनिष्ठेत्॥
 ५ ततोध्वर्युर्वारुणीप्रातर्दोहेसायंदोहमानीयवाजिनविभागांतंकुर्यात्॥५

स्थातरि पाशुव्याः पश्चाद्वागे नाहस्यन्मुष्यगते सति प्रत्यागच्छेत् ॥ एवं चतुर्थं तं ॥ उभो पूर्वोपरिग्राहो
परिगृहीतः ॥ अध्वर्युरेवाह ॥ इमे नराः वृणुत वेदी एष वसुमंतो रुद्रवत्यावादित्यवस्यो वषट् दिवेनाभा ॥
उभो वेद्यं न न कुरुतः ॥ अध्वर्युराह ॥ अग्नीदितश्चामुतश्च त्रिस्त्रिहंर ॥ अग्नीध्रः ॥ उत्तरवेदिमदं हत्वा
दक्षिणवेदिमदं हरति ॥ अध्वर्युः स्म्यमुदपात्रं लोकिकं बर्हिः शम्यामित्येतत्समादाय एहियजमा
नेत्युक्तायजमानपत्नीभ्यां सह चात्वालदेशं गच्छेत् ॥ तत्र प्राङ्मुख उपविश्य चात्वालदेशं स्म्येनोद
स्यावेक्ष्य तस्य पूर्वभाग उदीचीं नृकुंवां शम्यां निधाय तदंतः समीपे स्म्येनोदगपवर्गमालिखति ॥
विक्तार्य नीमेसि ॥ दक्षिणतः पूर्ववत्प्रागपवर्गं ॥ विक्तार्य नीमेसि ॥ पश्चिमतः पूर्ववदुदगपवर्गं ॥ अ
वंतान्मानाधितं ॥ उत्तरतः प्रागपवर्गं ॥ अवंतान्माव्यधितं ॥ उदगग्रं बर्हिश्चात्वाले निधाय यज
मानपत्नीभ्यामन्वारब्धस्तन्मूले स्म्येन प्रहरति ॥ विदेरुग्निर्नभोनामाग्नेः अंगिरो योस्यां

पृथिव्यामसि ॥ छिन्नबर्हिर्मूलमहितां मदमादत्ते ॥ आयुष्मान्नेहि ॥ तामुत्तरवेद्यां निवपति ॥ य
जेनाधपुं नाम युजियुं ते नृत्वादधे ॥ एवं द्वितीयादो ॥ यो द्वितीयस्यां ॥ यस्तृतीयस्यामिति तत्र विशेष
ः ॥ तस्मिं चतुर्थं सहशेषबर्हिषा ॥ स्म्येन चात्वालान् मदमुदस्याह ॥ अग्नीदितस्त्रिहंर ॥ सहस्रो
त्तरवेद्यां निवपति ॥ अध्वर्युः स्तां मिश्रयति ॥ सिद्धीरसिमहिषीरसि ॥ समीकरोति ॥ उरुप्र
थस्वास्ते युजयंति ॥ प्रथतां ॥ स्म्येन दृढयति ॥ ध्रुवासि ॥ उदपात्रस्थाप्तिरद्भिः प्रोक्षति ॥ देवेभ्यः
शुंधस्व ॥ तिकृताभिरनुप्रकिरति ॥ देवेभ्यः शुंधस्व ॥ शम्ययामीत्योत्तरनाभिं हत्वा दधेः प्रछादय
ति ॥ ततो अध्वर्युः स्थातासे त्रिप्रादेशे रपरिमितेः काष्ठे बद्धा विध्मा वाहव नीये मूलतो दीपयि
त्वा चात्वालमत्पूर्णपात्रे तदुत्तरतः स्थापयतः ॥ अध्वर्युरपूर्वाज्यं नुक्तां तूष्णीं पंचसत्वो गृहीत्वा
परिकर्मणे प्रयच्छति ॥ स्थातापिसन्नुवाम पूर्वाज्यस्थालीमादायांतरेण चात्वालोत्करावये

स्थातरि पाशुव्याः पश्चाद्वागे नाहस्यन्युप्यगते सति प्रत्यागच्छेत् ॥ एवं चतुर्थी तं ॥ उपोष्वोपरिग्राहो
परिगृहीतः ॥ अध्वर्युरेवाह ॥ इमे नराः वृणुत वेदी एष वसुमंतो रुद्र वंसा वादित्य वंशो वर्षा दिवो नाभा ॥
उपो वेद्यद्वननं कुरुतः ॥ अध्वर्युराह ॥ अग्नीदितश्चामुतश्च त्रिस्त्रिहर ॥ अग्नीध्रः ॥ उत्तरवेदिमदं हत्वा
दक्षिणवेदिमदं हरति ॥ अध्वर्युः स्वयमुदपात्रं लोकि कंबर्हिः शम्यामित्येतत्समादाय एहियजमान
नेत्युक्तायजमानपत्नीभ्यां सह चात्वालदेशं गच्छेत् ॥ तत्र प्राङ्मुख उपविश्य चात्वालदेशं स्प्येनोद
त्या बोध्यतस्य पूर्वभाग उदीची नकुंवां शम्यां निधाय तदंतः समीपे स्प्येनोदगपवर्गमालिखति ॥
विनाय नीमेसि ॥ दक्षिणतः पूर्ववत्प्रागपवर्गं ॥ विनाय नीमेसि ॥ पश्चिमतः पूर्ववदुदगपवर्गं ॥ अ
वतामानाधितं ॥ उत्तरतः प्रागपवर्गं ॥ अवतामानाधितं ॥ उदगग्रं बर्हिश्चात्वाले निधाय यज
मानपत्नीभ्यामन्वारब्धस्तन्मूले स्प्येन प्रहरति ॥ विदेरग्निर्नभोनामाग्नेः अंगिरो योस्यां

एधिव्यामसि ॥ छिन्नबर्हिर्मूलसहितां मदमादत्ते ॥ आयुष्मान्नेहि ॥ तामुत्तरवेद्यां निवर्पति ॥ य
जेनीधृष्टं नाम यज्ञियुते नृत्वादधे ॥ एवं द्वितीयादौ ॥ यो द्वितीयस्यां ॥ यस्तृतीयस्यामितितत्रविशे
षः ॥ तत्तृती चतुर्थे सहोषबर्हिषा ॥ स्प्येन चात्वालान् मदमुदस्याह ॥ अग्नीदितस्त्रिहर ॥ सहत्वा
त्तरवेद्यां निवर्पति ॥ अध्वर्युः स्तां मिश्रयति ॥ सिद्धीरे सिमहिषीरसि ॥ समीकरोति ॥ उरुप्र
थस्वोस्ते युज्यते प्रथतां ॥ स्प्येन दृढयति ॥ ध्रुवासि ॥ उदपात्रस्थाप्तिरद्भिः प्रोक्षति ॥ देवेभ्यः
शुंधस्व ॥ सिक्ताभिरनुप्रकिरति ॥ देवेभ्यः शुंधस्व ॥ शम्ययामी लोत्तरनासिं सत्वादधेः प्रछादय
ति ॥ ततो ध्वर्युः स्थाता रोत्रि प्रादेशोरपरिमितेः काष्ठे बद्धा विध्मा वाहव नीये मूलतो दीपयि
त्वा चात्वालमत्पूर्णपात्रे तदुत्तरतः स्थापयतः ॥ अध्वर्युरपूर्वाज्यं नुद्धांतूस्ती पंचसत्त्वो गृहीत्वा
परिकर्मिणे प्रयच्छति ॥ स्थातापिसन्नुवामपूर्वाज्यस्थालीमादायांतरेण चात्वालोत्करावये

पोत्तरवेदिं परीत्य स्ववेद्यां सादयित्वा पुनरागच्छति ॥ अध्वर्युस्तूष्णीमुत्पूता लोकि कप्रोक्षणी
र न्यहस्ते ० देवदारुसुगंधित्वा गुग्गुलुमेष शृंगांतरालस्त्रोमाणीति ब्रह्महस्ते प्रयच्छति ॥
ब्रह्माशुचिर्भूत्वा तीर्थेन प्रपद्याग्रेणाहवनीयं गत्वानिरसनादिजपांतं कृत्वा वाग्यत आस्ते
इति केचित् ॥ अध्वर्युः अग्नये प्रणीयमानायानुब्रूयन् ग्रीदेकस्फ्ययानुसंदेहीत्याह ॥ अ
ग्निभ्यां प्रणीयमानाभ्यामिति वा ॥ ततो मत्पूर्णशरावे स्वमिधमादायोत्तरत स्तिष्ठति ॥
स्थाता तदुत्तरेणागत्य तदिधमस्य शालामुखीयस्य च मध्येन गत्वा प्रदक्षिणमावृत्य प्रसज्नु
स्वो मत्पूर्णशरावे स्वमिधमादायापसलेः पर्यावृत्य गच्छति ॥ आहवनीयं रक्षतः ॥ होत्रा
यमुषेत्यारब्धे स्वमग्निमा दायपत्नीयजमानाभ्यामन्वारब्धो अध्वर्युरुत्तरेणोत्तरवेदिं
गच्छेत् ॥ तदैव सर्वे प्रोक्षण्यादीमुद्यच्छंते ॥ आग्नीध्रस्तु पश्चादोत्स्थानमारभ्योत्तरश्रो

रामराम
१७

तिपर्यंतं स्फेयं न लेख्या होतुः पदं प्रच्छादयन्नेति ॥ ब्रह्मादक्षिणतो ब्रजुजपति ॥ आशुः
श्रीशानो ० नाधृष्या यथासंयेतिसूक्तसमाप्तो निरसनादिजपांतं कुर्यात् ॥ सर्वे अध्वर्युमनु
गच्छन्ति ॥ अध्वर्युरुत्तरवेदिसमीपं गत्वान्यहस्ते ग्रिहत्वा प्रोक्षणीरादाय प्राणादि क्रमे
ण मध्ये समापयन् उत्तरवेदिं प्रोक्षति ॥ इन्द्रघोषस्त्वावरुसिः पुरस्तात्पातु ॥ मनोजवास्त्वा
प्रित्सिर्दक्षिणतः पातु ॥ अप० ॥ प्रचेतास्त्वा रुंदेः पश्चात्पातु ॥ अप० ॥ विश्वकर्मास्त्वा
दित्ये रुत्तरतः पातु ॥ ततः प्रोक्षणी शेषमुत्तरवेद्यादक्षिणं सेनिनयेत् ॥ परिकर्मिह
स्ताज्जुहूमादाय तमुखे हिरण्यं लंबयित्वा दक्षिणां समारभ्य यावन्मध्यं व्याधारयति ॥
सि० हीरं सिसपत्नसाही स्वाहा ॥ उत्तरश्रोतिमारभ्य यावन्मध्यं ॥ सि० हीरं सिसुप्रुता
वनिः स्वाहा ॥ दक्षिणश्रोतिमारभ्य यावन्मध्यं ॥ सि० हीरं सिरायस्याष्वनिः स्वाहा ॥

बो० ची० प्र०

२०

उत्तरां समारभ्य यावन्मध्यं ॥ सिंहीरे स्यादित्यवनिः स्वाहा ॥ मध्ये व्याघारयति ॥ सिंहीरे
स्यावह देवान् देवयुते यजमानाय स्वाहा ॥ सर्वत्रोत्तरवेद्यादं ॥ अध्वर्युः सुचमुद्धृती
ति ॥ श्रुतेभ्यः स्वाहा ॥ ततो ब्रह्महस्ता संभारानादाय नाभेः पश्चाद्धारभ्य देवदाहपरि
धीन्यरिदधाति ॥ मध्यमं ॥ विश्वार्युरसि पृथिवीदं ह ॥ अथ दक्षिणं ॥ ध्रुवक्षिदं स्युत
रिं क्षंदं ह ॥ अथोत्तरं ॥ अच्युतक्षिदं सिद्धिदं ह ॥ अतिशिष्टां संभारानुत्तरनाभौ
निवपति ॥ अग्नेर्भस्मास्यग्नेः पुरीषमसि ॥ व्याघारशेषेण संभारान्तूष्णीमक्षिधारयति ॥
प्रदक्षिणमावृत्याग्निं गृहीत्वोत्तरवेदेऽपुरस्तात्प्रसज्य वस्तिष्ठ संभारेष्वग्निं प्रति
ष्ठापयति ॥ यत्प्रतिष्ठितं सुमुतो सुशो वा आत्वा वसूनि पुरुधा विशंतु ॥ दीर्घमायुर्यज
मानाय वृण्वन्धामृतैर्नजरितारैर्मद्वि ॥ तूष्णीवा ॥ बोधि गोपोमिसृगं ते होतुरव

२०

गानेऽध्वर्युः स्वेधं विस्रस्य चालपित्वा परिसमुद्यपयुष्यपरिस्तीर्य यजमानान्चारब्धोऽपूर्वाज्येन
स ह हृही तेन चतुर्गृही तेन वा जुहोति ॥ अग्निर्युजं नयतु प्रजानमैर्नयतु हनो विदन् ॥ देवे
भ्यः प्रब्रूता घृक्षं प्रप्रयुतर्पितं तिरस्वाहा ॥ अग्नये यज्ञपतय इदं ॥ अध्वर्युः पुनर्गृहीता जुहो
ति ॥ वायुर्युजं तिरस्वाहा ॥ य० वायवे यज्ञपतय इदं ॥ पुनर्गृहीता ॥ सूर्यो युजं तिरस्वाहा ॥
सूर्याय यज्ञपतय इदं ॥ पुनर्गृहीता ॥ युजो युजं तिरस्वाहा ॥ यज्ञाय यज्ञपतय इदं ॥ ततो यज
मानः स्वयं स ह हृही तेन जुहोति ॥ अग्निरेन्द्रादो नपतिरनुस्ये शोसमे नंदरातु स्वाहा ॥
अग्नये नादायेदं ॥ पुनर्गृहीता ॥ वायुः प्राणदाः प्राणस्ये शोसमे प्राणं ददातु स्वाहा ॥ वाय
वे प्राणादइदं ॥ पुनर्गृहीता ॥ आदिसोभरिदं भर्षि घानां पूश्रनामी शोसमे भूषि घानुश्र
न्दरातु स्वाहा ॥ आदित्याय भरिदं इदं ॥ स्थाता पिपाशुभ्यावदेः पश्चाद्दक्षिणतो गत्वा द्या

अतोधा तोरि
त्यालाफ

वेद्योर्मध्येन प्रागत्वा प्रदक्षिणमावृत्त्यप्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन् ध्वर्युणा स्वाग्रे प्रतिष्ठापिते स्ववेदि
पूर्वार्धे स्वाग्निं प्रतिष्ठापयेत् ॥ ब्रह्मणो हस्तं समाप्तो निरसनादिजपांते यजमानो दक्षिणवेदि
दक्षिणतः स्वस्थाने स्थित्वा भूपत इति वदेत् ॥ अथ स्थाता स्वमिधं विस्रस्य परिसमुह्य पर्यु
ह्य परिस्तीर्य यजमानान्वारब्धः अध्वर्युवच्च तस्मिन् आहूती स्तूही जुहोति ॥ अध्वर्युवाहति वि
वत धाजमानं ॥ उपयमने वेद्यंतराले निक्षिपतः ॥ अध्वर्युरेव ब्रह्मन्नुत्तरो परिग्राहो परिगृही
ष्यावः ॥ ब्रह्मा ओं परिगृहीतं ॥ उत्तरो परिग्राहो मंत्रावृत्या कुरुतः ॥ तिर्यंचो स्प्योस्तध्याति
छतः ॥ अध्वर्युरेवाह ॥ प्रोक्षणी रासाद यत मिध्मा बर्हिषी उपसाद यतः स्तुवो च स्तुचश्च
कः सो च संमृष्टं पत्नीः स न ह्याज्याभ्यां दध्ना चोदेतं ॥ आग्नीध्रः अग्रेण गार्हपत्यं स्थिताः
प्रोक्षणीः स्वप्रोक्षणाहारणार्थमागच्छतः स्थातुर्दक्षिणेन हृत्वेत्तरवेद्याः स्प्यस्य

॥५॥

२९

वर्त्मनिसादयति ॥ दक्षिणस्यां प्रेषार्थं कर्ता स्थातेव ॥ उत्तरवेदिमग्रेण पाशुबंधिकीमपरेण वा
तत्संचारः ॥ अग्नीदेव पत्नीः संनह्य तयोः स योराज्या वेक्षते मंत्रावृत्या हृते आज्यदधिनीगा
र्हपत्ये धिश्चित्य प्रवृत्तिवदध्वर्यवे प्रयच्छति ॥ स्थातापित हृत्स्त्वा स्ववेद्या मासा
दयति ॥ यजमानो वेदिसंधो प्राङ्मुख उपविश्य क्रमेण दक्षिणोत्तराज्ये मंत्रावृत्या वेक्षेत ॥
ततो ध्वर्युर्वैश्वदेववत् ॥ स्थाता दर्शवदितियुगपराज्यानि गृहीतः ॥ यजमानः स्वस्थाने स्था
युगपदनुमंत्रयति ॥ पंचानां वां वातानां यं ॥ पंचानां वां मृतूनां ॥ पंचानां वां दिशं ॥ पंचानां
वां पंचजुनानां ॥ चुरो वां ॥ ब्रह्मणो वां ॥ क्षत्रस्य वा मोत ॥ विशो वां ॥ सुवीर्याय वां ॥ सु
प्रजास्वाय वां ॥ रायस्योषाय वां ॥ ब्रह्मवर्चसाय वां ॥ भरुस्मार्क ॥ हविर्देवानां ॥ आशिषो
यजमानस्य ॥ देवानां वां दे ॥ कामाय वां ॥ अध्वर्युः पंचविधं स्थाता त्रिविधं बर्हिस्तृणाति ॥

परिध्यनुमंत्रणे॥ध्रुवौस्त्रोध्रुवौह०स०वित्॥उग्रौस्त्रोउग्रौह०वित्॥अभिभुवौस्त्रोभि०॥
 युनजिवां ब्रह्मणा देव्यै न हव्या यास्मै॥इंधा नावा० वयं वा॥आन्यस्त्राल्याद्यादायोषो
 गार्हपत्यस्य पश्चादुपविशतः॥दक्षिणे ध्वर्युस्तत्तरतः स्थाता॥ततः स्थातामारुतीम तो३
 नभिघारितांस्वच्छानेधि श्रित्यहविषांपुरस्तान्नीत्वा तदक्षिणतः स्थापयेत्॥अध्वर्युः
 स्योनंतु इत्यादिना त्रिर्दक्षिणां सवृक्षाशयपात्रे चोपस्तीर्य ऐं द्राग्रां तान्युदासयति॥त
 तः स्थातामारुती यथावत्पुनरधि श्रित्य तूष्णीं च मसमुपस्तीर्य तामभिघार्योदास्ये क
 देशं व्युद्धृत्य तत्र मेघां निधाय तदग्रे १०० शमीपर्णानि करीरसक्तूनामिक्षास्तोकं च निरव
 शेषं निधाय वाजिनमानीयाभिघार्यालं करोति॥यस्मै आत्मा मर्ह्यमिति॥ततो ध्वर्युः
 स्वामिक्षां स्छानेधि श्रित्य तूष्णीं च मसमुपस्तीर्य वारुणीमभिघार्योदास्य तदेकदेशं व्यु

द्धृत्य तत्र मेघादिनिधाय सावशेषमामिक्षास्तोकं निधाय वाजिनमानीयाभिघार्यालं कृत्यैक
 कपालमुदासयति॥वारुणी निष्कासमवभ्रतार्थं स्थापयति॥ऐं द्राग्रां तान्युत्तरवेद्यामासा
 द्युच्छात्रासमेक्षणमास्त्यामुत्तरवेदेः पुरस्तादाहरणपूर्वकं स्ववेद्यामासादितायां वा रुणी
 समेक्षणा मेककपालं चासादयति॥य० आसादनक्रमेणापिमंत्रयते॥वाजिनासादनमंथने वै
 श्वदेववत्॥अध्वर्युरेवेद्यात्समिधमाददान आह॥अग्निभ्यां समिध्यमानास्यामनुब्रूहीति॥
 उक्त्वो सहाधनः॥अग्निभ्यामिदं॥इध्मावाधीयमानावनुमंत्रयते॥उक्षुष्मावग्नीयजमाना
 यस्तं निशुष्मावभ्रिदासंते॥अग्नीदेवैदोमन्विदोमंदं जिह्वो॥तथेवाघारावनुमंत्रयते॥मन
 सीस्थः प्राजापत्ये मनसा माभूतेनाविज्ञातं॥अध्वर्युः अग्नीत्यरिधीः श्रान्तिं च निस्त्रिः संमृ
 द्धि॥अग्नीदुत्तरपरिधिसंमार्गं दक्षिणपरिधिसंमार्गं च कृत्वोत्तराग्निसंमार्गं करोति॥नदक्षि

णस्य॥स्त्रातासंमृष्टेदक्षिणेग्रीवस्त्रातस्थानस्थानपत्नीपृच्छति॥पत्निकृत्तेज्जारः॥सांहा॥पाप्मा
मेतारः॥स्त्राताह॥तंवरणोगृह्णातु॥करंभपात्राणिश्रुपेनिधायपत्न्येप्रयच्छति॥तौशिर
सिक्किंविनिधायतदुपरिधृतश्रुपेदक्षिणेनान्वाहार्यपचनंदक्षिणेनदेवेदीपरीत्यप्राचीमु
शनयन्वाचयति॥प्रघ्रास्यान्हवामहेमुरुतोयुक्तवाहसः॥कुरंभेणसुतोषसः॥अध्वर्युःउत्त
रमार्गेणागत्यदक्षिणास्याग्नेःपुरस्तात्प्रसञ्जुस्वस्तिष्ठेत्॥तथैवतदक्षिणांयजमानः॥दक्षि तो
णातःपत्नी॥यजमानःशिरसिक्किंविनिधायपत्नीहस्ताध्वर्युं गृहीत्वा स्वशिरसिनिधायअप्रण
वांपुरोनुवाक्यामन्वाह॥मोषूणरंद्रष्टुदेवास्तस्मत्तेभुक्षिन्नव्या॥मृहीह्यस्यमीदृषोयुव्या
हविर्भतोमुरुतोवंदतेगीः॥अथपत्नीयजमानाध्वर्यवोयस्यांबदेयुः॥यद्गमैयदरंयेयत्स
भायां पदिद्विये॥यद्भूदेयद्वियेनश्चक्रमावयंयदेकस्यधिधर्मणि तस्यावयजनेमसिस्वाहा॥ २३

तदग्नेजुह्यात्॥श्रुपमनुप्रहरेत्॥य०वरणायेदं॥अध्वर्युःप्रथमाद्यतःस्वितराननुमंत्रयते॥अ
नुक्कर्मकर्मकृतैःसहवाचामयोभुवा॥देवेषुःकर्महृत्वास्तुप्रेतसुदानवः॥ततःस्त्रातादक्षिणमग्निं
मार्ष्टि॥अग्नेवा जुजिदिति॥भुवेनमसीत्यादिनुत्यमुभयोः॥यजमानःस्त्रोभ्याधारेप्रतिप्रस्थातारं
कूरेणाध्वर्युं दर्शेणान्वारभते॥पुगपदनुमंत्रयते॥वाचोस्त्रुष्टुं देवो संपत्तु क्षयं ऐयोवाचामैद्वियेणा
विशतं॥अध्वर्युरेवप्रवरं वृणीते॥घृतवतीशब्दश्रवणेउष्मावत्याक्रम्यतिष्ठतः॥अध्वर्योरेवाभ्रा
वणादि॥स्त्रातुःक्रियामात्रं॥चतुर्थाष्टमयोःसमानयमानोऽध्वर्युरथमेसर्वसमानयति॥अर्धस्था
ता॥वैश्वदेववज्रवप्रयाजानिष्ठाध्वर्युरेदं प्रांतान्यसिधारयति॥ततःस्त्राताध्रुवामिक्षोपभृ
तः॥अथाध्वर्युर्वाहयेयकृष्णोऽष्टराज्यने॥उष्मावत्यभागेयजतः॥ततःस्त्रातोपरमति॥अध
र्युरेदं प्रांतान्यजति॥ततःस्त्राताजुह्वामुपस्तीर्यमरुद्भ्योनुब्रूहिदित्युक्त्वा शमीपर्णकरीरस

क्वामिश्रास्तोकानामर्धमवदायादितीयावदानेनावशिष्टं तदर्थमामिक्षांशेषयित्वावदायमेवी
वसर्वामवदायाभिधार्य तूष्णीं प्रत्यभिधार्यास्याक्रम्याश्राव्याग्रीध्रेण स्वस्थानस्थेन प्र
त्याश्रावित आह मरुतो यजेति ॥ वषट्कारेणु होति ॥ य० मरु इदं ॥ मरुतो मुहं देव युज्यया
श्रुणेर्ध्यासं ॥ ततः स्थातो परमति ॥ अध्वर्युर्वारुणी मारुतिवज्जु होति ॥ मेवी स्थाने मे वद
ति विशेषः ॥ य० वरुणा येदं ॥ वरुणस्याहं देव युज्यया धर्मभाक् ॥ एव रूपालया गांते ॥ य०
कायेदं ॥ वसुहं ॥ राविद्योर्ध्यासं ॥ स० स्त्रावेण होमः ॥ उपहोमपक्षे ॥ नभश्चुस्वाही ॥ नभ
स्यश्चुस्वाही ॥ इषश्चुस्वाही ॥ उर्जश्चुस्वाही ॥ इत्याहुतयः ॥ यथा लिङ्गं त्यागः ॥ अध्वर्युर्जुहामु
पस्तीर्य अग्रयेस्विष्टकृतेऽनुब्रूहीत्युक्ता ऐं द्रागांता न्यवदद्यात् ॥ ततः स्थाता जुहामुपस्ती
र्य मारुती मवदायद्विरभिधारयति ॥ ततोऽध्वर्युर्वारुणी मवदायाश्राव्याच्चावदायद्विरभि

समाधिर्भाग

धारयति ॥ स्वमेक्षणान्यादायासाक्रम्य गांते स्वमेक्षणान्यनुप्रहरति ॥ स्थातुर्न मेक्षण
रानानुप्रहरणे ॥ अध्वर्युरेव प्राश्नित्रमवद्यति ॥ इडाया अमुपस्तीर्य ऐं द्रागांता न्यवदाय इ
डायात्रं स्थात्रिप्रयच्छति ॥ समाहूती मवदायाभिधार्य ध्वर्यवे प्रयच्छति ॥ सवाहुरेये वृक्यो
रवदाय मारुती वर्ज्यमभिधार्य होत्रे प्रयच्छति ॥ स्थाताप्यन्वारभते ॥ उपहृताद्युभौ ब्रूतां ॥ चतु
र्धाकरणमध्वर्योरे वदति केनावमते साध्यमते विवृतिषु न चतुर्धाकरणौ ॥ उपहृतयोः स्वां स्वा
मसंस्पृष्टमध्वर्यु प्राश्नीत इतरे सर्वसंस्पृज्य प्राश्नंतीति धूर्तः ॥ द्वादशागाः सान्नीहार्यादराति ॥
वाजिनासादनादि वैश्वदेववत् ॥ ब्रह्मप्रस्था ॥ अग्रीदुत्तरतः करोति ॥ दक्षिणतः स्थाता ॥ ए
तदंस्तु हुतं तवैत्यंतं कुरुतः ॥ उभौ नवानुयानान्यजतः ॥ उभौ वाजवतीभ्यां सुचोऽथ गव्यूहतः ॥
तत्र दक्षिणत उदस्योत्तरत उदस्यति ॥ अध्वर्युरेवाश्रावयति ॥ इषितेऽपि संप्रेष्यति ॥ उज्जिति

पाल

वाचने ऐं द्रा ग्रांतमध्वर्युः॥ मुरुतामुरुमिति स्थाता॥ वरुणस्य वस्येस्य ध्वर्युः॥ सशारवा एवित्रो
प्रस्तारा वुसो प्रहरतः॥ य०॥ रोहितेन वामुग्निर्देवतां गमयतु हरिभ्यां वामिद्रो० त्वेतेन वाह
सूर्यो०॥ अध्वर्युरेवाह॥ अग्नीत्॥ स आह॥ संबदेयां॥ अध्व० अगतामग्नीत्॥ आग्नीध्र
अगतं॥ अध्व० आवय॥ आग्नी० ओषट्॥ अध्व० इमे ब्रूहि॥ आ० अनुप्रहरतं॥ परिध्यनु
मंत्रो॥ विते मुंचामीत्यादौ नो ह इति भवः॥ पक्षे विवां मुंचामि०॥ धुत्तमुस्मा० ब्रतं भागुधां॥
उभो उत्तरे स्वस्वस्पयोः सुग्विमो कं कुरुतः॥ वाजिनयागे उभा वस्याक्रामतः॥ अध्वर्यो रे
वा आवणादि॥ उभो यजतः॥ वैश्वदेव वदति नयागांते॥ स्थातास्व पात्रशेषमध्व
र्युपात्रे निक्षिपेत्॥ स्थातो पहवे तृतीयो मक्षे चतुर्थः॥ अध्वर्युरेव पत्नीः संयाज्यदाक्षि
णाग्नि को जुहोति॥ तत्र स्वस्य स्थातुश्चेधमप्रव्रश्चनयो युगपदभ्याधानमिति विशेषः॥

युगपदुभो वैश्वदेव यजमानाय प्रदाय वाचयतीत्॥ वेदो स्तोत्रं विद्मो विदेयुर्मणी स्तुः कुरुतो
स्तुः क्रियासं सुनी स्तुः सन्निता रौ स्तुः सुनेयं वेदो रत्नां जुजिना॥ न पत्नी व्रत विसर्ग इति चेन्नित्॥
आर्पयतामि त्यादि प्रायश्चित्त होमांतमुभयोः॥ यजमानो युगपदनुमंत्रयते॥ आ
प्ययेतां ध्रुवे घृतेन० गुरुधारे एथि व्योयुते अस्मिन्॥ अध्वर्युः वैश्वदेव वस्यमिष्टयजुर्जु
हूयात्॥ प्रहृतिवदितरः॥ उत्तरवेद्यामेव प्रणीता विमो कः॥ ब्रह्मोपस्थानविद्युक्रम
तविसर्गांतं॥ न व्रत विसर्ग इति चेन्नित्॥ य० यज्ञविमोकांत उपवेधो युगपदुत्तर उपग
हेत्॥ यो देवामनुष्येषु पेषावधा रयन्॥ ये अस्मदपचेतसु स्तानुस्मभ्यमिहा कुरुतं॥ उ
पवेधावुपविष्टेनः प्रजापुष्टिमथोधनं॥ द्विपदो नुश्चतुष्पदो ध्रुवाननपगान् कुरुतं॥
॥ अथावच्छेदः॥ ॥ पक्षे यजमानः पयस्वती रित्याद्युत्तरे गो ब्रतं ग्रहणं कुर्यात्॥ ततो ध्वर्यु
स्तुष्टीमसि दमादाय दर्शमुष्टिं वेदं वरुत्वा कर्मणे वा मिति पात्नी संमृश्य गार्हपत्योत्तर

वेदिकोसर्वान्वापरिस्तीर्यपाशुकवेद्यांस्तोषुस्वयमग्निहोत्रहवतीं जुहंस्त्रुवमोऽन्यस्त्या
लीवेदं व्युद्धरास्थालीं योज्ज्वेदपरिवासनंचदं दतायेत्तणंचेत्यासाद्युत्तरवेदिसमी
पेतूष्ठीब्रह्माणं यजमानं चोपवेश्यगार्हपत्यादोत्तरवेदिकां तं यत्तस्येति पृथ्यां स्तृणा
ति॥ इमोऽग्राणापानाविति पवित्रे हत्वा यजमानवाचं यच्छेत्सुक्तावेषायत्वेत्यग्निहोत्रहव
तीमादाय प्रत्युष्टमिति निष्ठप्यप्रकृतिवत्प्रोक्षणीः संस्तृत्य सनिष्कासानि पात्राणि प्रो
क्षति॥ शुंधध्वमिति॥ मुहीनामिसाज्यं निरूप्यगार्हपत्येधि श्रित्य सनिष्कासंपर्यग्नि
हृत्य तूष्ठीं स्वयमादाय वेद्यांति र्यंचंस्तुब्धासंप्रेषमाह॥ प्रोक्षणीं रासादयस्त्रुवंचस्त्रु
चंच संमृष्टिपत्नीं संनह्याज्येनोदेऽहि॥ योमाहृदेति स्वयमुदस्यति॥ अग्नीं द्युधाप्रेष
सर्वं करोति॥ तस्याग्नेर्वीतेर्जिघेनेति विशेषः॥ अध्वर्युः स्वयमसीत्यादि यजमानमवेक्ष

यित्वा अग्नेर्जिह्वासीति स्वयमवेश्यशुक्रमसीत्सुतूयस्वधपितृभ्युर्ध्वं वेतिसपवित्रप्रोक्षणीं
निनयनांते॥ विष्णुसिवेष्टुबंधामासि प्राजापत्यमित्याज्यमंतिमं च निष्कासंगार्हपत्येधि श्रित्य॥
अभिघार्य व्युद्धरापात्रेतूष्ठीमुपस्तीर्य तस्मिन्निष्कासमुद्धृत्याभिघार्यसान्नाय्यवदलं हृत्य
वेद्यामासादयति॥ भर्गुवः सुवरिति॥ यजमानेनासन्नाप्तिमंत्रणे कृते आज्यस्थालीं सस्त्रुवां
जुहं बर्हिर्वेदं नवेवाससीवारुणी निष्कासंतुषांश्चेत्यादाय निष्ठति परिक्रमं स्वयं परिभोजनी
यदर्भान्समिधं प्रादायास्ते॥ अध्वर्युराह॥ एहियजमानेति॥ अंतरेण चात्वालैस्त्वरो यज
मानपत्नीभ्यां सह सर्वेषु दग्निष्कामंति॥ उरुः हिराज्वाव रूपाश्चकारसूर्याय पंथां मन्वेतुवाड॥
अपदेपादाप्रतिधातवे कुरुतापवृक्ताहृदयाविधं श्रित्॥ अपांतीरंगच्छति॥ तादृष्टाय जमानं वा
चयति॥ शतं तैराजन्निषजः सहस्रं मुर्वीं गंती रासुमंतिष्ठे अस्त॥ बाधस्वदेवो निर्कंतिं पराचैः

हुतं चिदेनः प्रमुमुग्ध्युस्मत् ॥ अपांसमीपमधितिष्ठति ॥ अभिष्ठितो वरुणस्य पारीः ॥ अवष्ट
 धार्थं यां दिशं गताः सेवतत्र प्राचीतामनूपतिष्ठन्त एव प्रचरन्ति ॥ अध्वर्युः अप्सु बर्हिः प्रास्य
 ति ॥ अग्नेरनीकमुप आ विवेश ॥ अपानपात्यतिरक्षन् सुयी ॥ दमे दमे सुमिधं यक्ष्यमे ॥ बर्हि
 रपास्य चतुरस्राकारं संबध्य परिस्तीर्य तस्मिन्नाधारवत्सु बाहुतिं जुहोति ॥ प्रतिते जिह्वा घृत
 मुच्चैरण्ये स्वाहा ॥ य० अग्रयद्रदं ॥ होतरि प्रविष्टे ॥ अग्नीदपस्त्रिः संमृष्टि ॥ सपरिभोजनी
 यदर्पां स्प्येनोपसंगृह्यापस्त्रिः संमार्ष्टि ॥ आपो वाजुजितो वाजं व आर्पः सरिष्यंतीर्वाजं
 जेष्यंतीर्वाजिनीर्वा जजितो वा जजित्या ये संमार्ष्टुपो अनादा अनाद्याय ॥ अपां प
 श्चात्कश्चिच्छन् अप्यरच्छालीनिष्कासंचादत्ते ॥ अध्वर्युस्तदुदकृतिष्ठन्नेव वेदमुपभ
 तं क्षत्वा जुह्वां शुक्रं त्वेति चतुर्गृहीतं गृह्णाति ॥ य० तिष्ठन्नेव पुत्रानां त्वेति प्रकृतिवदनुमंत्रयते ॥

अध्वर्युरस्याक्रम्य प्रकृतिव अनीत्रयजान्यजति ॥ तथैवानुमंत्रणं ॥ अध्व० प्रत्याक्रम्य ज्योतिस्त्वे
 ति चतुर्गृह्णाति ॥ चुरोस्त्वेत्यादि विशेषेण संतं यज ॥ अ० अस्याक्रम्य पंचममिष्टाय जमा
 नेन प्रकृतिवदनुमंत्रिते प्रत्याक्रम्य प्रयाजशेषेणाज्यस्छालीनिष्कासंचाभिधार्य पुनराज्यस्छा
 लीमभिधारयति ॥ अर्चिस्त्वेति जुह्वा मुपस्तीर्य यजमानेन भरुस्मार्कमित्युक्ते अग्नये नु ब्रू
 हीत्युक्ता पुनरर्चिस्त्वेति त्रिर्गृह्णाति ॥ य० हविर्देवानां मित्यादि त्रिभिरनुमंत्रयते ॥ अ० अस्या
 क्रम्या आ० अग्निं यजेति ॥ एवमेव सोममिष्ट्वा सर्वप्रायाश्चित्तं हुता ॥ अर्चिस्त्वेति जुह्वा मुप
 स्तीर्य भरुस्मार्कमित्युक्ते निष्कासादवधनूवरुणा यानु ब्रूहीत्युक्ता द्विरवदायार्चिस्त्वेत्यभिधा
 रयति ॥ हविर्देवानां मितियजमानः ॥ अ० अस्याक्रम्य वरुणं यजेत्यादि ॥ य० वरुणायेदं ॥ वरुणस्य
 हं देवयुज्यं योधर्मभाग्भूयासं ॥ प्रयोजनाभावात् न स्नुवाहुती ॥ पुनरर्चिस्त्वेत्युपस्तरणाति ॥ य० भरु

स्माकमित्युक्ते। अमीवरुणाभ्यामनुब्रूही सुक्तासर्वे निष्कासं स ह दवदायदिर सिंधोरयस्य
 चिस्तेति॥ य० हविर्देवानां॥ आशिषो यजमानस्य॥ यागांते अग्नीवरुणाभ्यामिदं॥ अग्नीव
 रुणापोरुहं देव० युज्यया युष्मान्॥ अध्वर्युः परिधिस्थलमुद्विश्य प्रवृत्तिवत्संक्षालनं नि
 नयति॥ अथाह॥ ब्रह्म अस्थास्यामो अग्नीदपः सरुत्संमृद्नीति॥ ब्रह्मा प्रवृत्तिवत्प्रसेति॥ अग्नी
 त्स्पर्धबंधनदक्षैरपः संमार्ष्टि॥ आपो वाजुजितो वाजैव आपः सुस्रुषीर्वाजं निगुषीर्वाजिनीर्वाजु
 जितो वाजुजित्वाये संमार्ज्म्यपो अनादा अनादाय॥ अथ ज्योतिस्तेति चतुर्गृहीतं गृह्णाति॥
 सुवीर्याय त्वेत्यादि चतुर्भिर्यजमानो नुमंत्रयते॥ अ० असा क्रम्य॥ देवो यज॥ यजेत्युत्तरं॥ यज
 मानं प्रसिद्धं॥ प्रत्याक्रम्या सुस्रुचं प्रतिष्ठापयति॥ समुद्रे हो हृदयमुपसंवतः॥ सुचमद्भिः पात्रां
 तरेण पूरयति॥ संती विशुं लोषधीरुतापः॥ अपस्वपो जुहोति॥ यतस्य ता यतपते हविर्भिः

क्तवाकेन मोवाके विधेम स्वाहा॥ य० यजतपतयइदं॥ अ० निष्कासस्थालीमपु क्षिपेत्॥ यज
 मानो जलिनापो गृह्णाति॥ सुमित्रानु आपुः ओषधयः संतु॥ नेर्कत्यां निरस्यति॥ दुर्मित्रास्त
 सै भूयासुर्यो समां द्वेष्टि यंच वृयं द्विष्मः॥ यजमानः सर्वेषां सुतुषां चिद्विरंति॥ यजमानो विंदनु
 पस्पृशति॥ होता॥ प्रतीमं चामीति पत्यापो अं विमुंचति॥ सर्वेष्वंस्वंपादमुदकांते निदधुः॥
 नमो वरुणाभ्यामिष्टितो वरुणाभ्यामिष्टितो॥ उपविश्यापः पिवंति॥ भक्षस्यावभथोसि॥ गुग्गु
 लीवस्य निष्ठीवंति॥ शुद्ध्यर्थमाचम्य पुनः पिवंति॥ भक्षितस्यावभथोसि॥ प्रोथ्य गिलंति॥
 शुद्ध्यर्थमाचम्य पुनर्गृहीत्वा गिलंति॥ भक्षं हतस्यावभथोसि॥ दिसा चम्यस्त्रांति॥ आपो अ
 स्मात्मातरः शुंध्यं तु घृतेन नो घृतघ्नः पुनंतु॥ विश्वं हिरिप्रं प्रवर्हति देवी रुदिदाभ्यः शुचिरा
 पूत एमि॥ इदमापः प्रवर्हत यत्किंच दुरितं मयि॥ यदाह मेभिदुःशो ह्यदा शोपुता नृतं॥ सुमि

आनु-आपु-आवधयः संतु दुर्भि-आस्तस्मै संतु योऽस्मान् देष्टुं च वयं हि ष्यः ॥ पत्नी यजमाना नवे
न्योन्यस्य पृष्ठे धावतः ॥ अमज्जनतः स्नातः ॥ नवे वाससी परिधाय पूर्वददतः ॥ सर्वजलादुत्ती
र्णदित्यमुपतिष्ठते ॥ उद्धृतं तमसु स्पृष्ट्वा त्रिज्योतिष्यश्चैतु उत्तरं ॥ देवं देव आसुर्यमगन्मृत्योति
रुत्तमं ॥ वाससी परिधाय दंपती वदतः ॥ प्रतिप्रस्थात रुन्नोनय ॥ स यो ह स्तो गृहीत्वो दानय त
ति ॥ उद्धृतं तमसु स्पृष्ट्वा त्रिज्योतिरुत्तरं ॥ देवं देव आसुर्यमगन्मृत्योतिरुत्तमं ॥ उद्धृतं त
र्णं ॥ चित्रं देवानां ॥ तच्छुषंश्चेति तिसृभिः ॥ यजमान उत्तरं न ग्रपदेनापस्तीरं प्रति प्रेरयति ॥
प्रतिपुतो वरुणस्य पाशः प्रत्येस्तो वरुणस्य पाशः ॥ यजमानोऽप्युत्तीर्य ब्रूयात् ॥ उद्धृतं तमसु स्प
ष्ट्वा त्रिज्योतिष्यश्चैतु उत्तरं ॥ देवं देव ॥ रुत्तमं ॥ सर्वतीर्थमनवेशमाणाः परस्परमस्पर्शतो देवय
जनं प्रत्याव्रजंतः प्रत्येकं तिस्रस्तिस्रः समिधोगृह्णन्ति ॥ अग्नेः सुमिदं सिते जौ सिते जौ मे देहि ॥

इति प्रथमां ॥ एधोस्ये धिषीमहि ॥ इति द्वितीयां ॥ सुमिदं सितमे धिषीमहि ॥ इति तृती
यां ॥ एवं क्रमेण गृहीत्वा प्रत्येकं त्रहवनीयस्य प्रत्यगुदं स्थापित्वा तमुपतिष्ठते ॥ आपो-आ
द्यान्ववारिषुरसे नुसमं गस्महि ॥ पर्यस्वाननु-आगं हितं मा संस्तु वर्चसा ॥ सर्वेषामुप
स्था ने समाप्ते यो यः पूर्वं गृहीत्वा तस्य पूर्वमादध्यात् ॥ अग्नेः सुमिदं सिते जौ सिते जौ मे देहि
स्वाहा ॥ सोमस्य सुमिदं सिदुष्टि र्हेमा पाहि स्वाहा ॥ पितृणां सुमिदं सिमृत्यो र्हेमा पाहि स्वाहा ॥
सर्वत्राग्रयदं ॥ पत्यास्तूष्णीं ग्रहण होमो ॥ सर्वसंस्तु जपे नोपतिष्ठते ॥ ततो यजमानः
रे पर्यस्वती रित्याद्युत्तं भौव्रतं विसर्गांतं कुर्यात् ॥ तत उत्तराग्निसमारोपण पूर्णाहुती कु
र्यान्नवा ॥ पक्षेऽध्वर्युजमाना चारब्ध-ओत्तरवेदिं कृमिं शकले समारोपयति ॥ अयं
ने यो निर्ऋतियो यतो जातो अरो चथाः ॥ तं जानन्नं गृह्यारोहाथानो वर्धयारुणिमिति ॥

तखकलंशालामुखीयेभ्यादधाति॥आजुक्ताः सुप्रतीकः पुरस्तादग्नेस्वांयोनि
मासीदसाध्या॥अस्मिन्सुधस्त्रेअध्युनरास्मिन्निर्वेदेवायजमानश्चसीदत॥उद्धुय
साग्नेप्रतिजागृह्येनमिष्टापूर्तेसंस्तुतेथामुयं॥पुनः सुणवःस्त्वापितरुंयुवानमुवा
तांसीत्वयितुंतेतुं॥मध्यमाग्निमुपसमाधायापूर्वाज्येनचतुर्गृहीतेनस्रुचंपूरयित्वा
कांचिसमिधमाधायपरिषिच्यनुहोति॥सप्ततेअग्नेसुमिधः सुप्रजिह्वाः सप्तर्षयः
सप्तधामप्रियाणि॥सप्तहोत्राः सप्तधात्वोयजंतिसप्तयोनीराष्ट्रंस्वाष्ट्येनुस्वाहा॥
अग्रयेसप्तवतइदं॥वरमध्वर्यवेददाति॥धेनुमनडाहं॥पुनरात्मजपादिब्राह्मण
तर्पणांतेनिवर्तनादिर्वेश्वदेववमंत्रेविशेषः॥य ह्येषः पूर्यवर्तयत्॥अंतोन्यधिव्या
दिवः॥अग्निरीशानुजोतसा॥वरेणोधीतिभिः सह॥इदमुरुद्भिः सखिभिः सह॥

अग्निस्तिग्मेनेत्यादिसमानं॥निवर्तनेनोपवाप्यभ्रं॥एवेववापयीतनकेशानिति
शालीकिः॥निवर्तनेनोपवाप्यनेवभ्रं॥अग्निवापयीतनेकेशानित्योपमन्यवइतिद्वे
धे॥मध्यमयोः पर्वणोर्यद्यपिकेशवापनंनक्रियतेतथापिभ्रंश्रुवापनंकर्तव्यमिति
सिद्धांतभाष्ये॥नोभयवापनंमध्यमयोरिति वृत्तिवृद्धेवत्रातो॥अन्तेपुष्टिबुसुरीणाः
स्तुतिमाशांस्तेइतिवृद्धे॥॥संतिष्ठतेवरुणप्रघासपर्व॥॥अथसाकमेधपर्व॥
॥तस्याद्येष्टिर्यंधोदयेप्रधानयागोभवतितथाकार्य॥अपररात्रेग्रीन्निहृत्याग्निहो
त्रमपहृष्यदुत्तापाः पुरस्तादित्यादिसाकमेधहविर्भिर्यक्ष्ये॥अंतथे सते॥पुनर्याः
पुरस्तादित्यादिअनीकवद्वविषायक्ष्ये॥अनीकवत्संबंधिहविः॥व्रीहिमयः पु० अग्नि
रनीकवानुप्रधानदेवता॥अग्निः स्विष्टकृदित्यादि॥अग्निविहरणान्वाधानादि॥पंच

३१

दशसामिधेयः। अग्नयेनीकवतेजुष्टं निर्वपामि॥ एवं प्रोक्षणादि॥ अष्टौ कपालानि वा
वार्षावाज्यभागो॥ अग्नयेनीकवतो हं० अन्नादः। अन्वाहार्यमासाद्यति स्त्रोगाददाति॥
अग्नयेनीकवतो हमुज्जि तिमनूज्जैषं॥ सममन्यसंतिष्ठते ब्राह्मणतर्पणांतेष्टिः॥ ॥
॥ मध्यंदिने यथा प्रधानयागो भवति तथा सांतपनेष्टिः कार्या॥ तस्यां याः पुरस्तादित्या
दि मारुतां तपनेन हविषायक्ष्ये॥ मारुतां तपनसंबन्धिहविः। ब्रीहिमयश्चरुः। मरुतः सां
तपनाः प्रधानदेवता। अग्निः स्विष्टकृदित्यादि॥ पंचदशसामिधेयः। कपालपिष्टोद
पनीमहंतीदृषदुपलशम्यावर्जयित्वा चरुच्छालीमेषाणामग्नौ स हपात्राण्यासादयेत्॥
मरुद्भ्यः सांतपनेभ्योजुष्टं निर्वपामि॥ चरुधर्माः प्रसिद्धाः। वृधन्वंतावाज्यभागो। मरु
ताः सांतपनानामहं० प्राणो र्ऋध्यासं॥ अन्वाहार्यमासाद्यति स्त्रोगाददाति। मरुताः सां

३१

तपनानामहमुज्जि तिमनूज्जैषं। सममन्यसंतिष्ठते ब्राह्मणतर्पणांतेष्टिः॥ ॥ अ
थ गृहमेधीयेष्टिप्रयोगः॥ ॥ अपराह्ने यजमानः याः पुरस्तादित्यादि गृहमेधीयहवि
षायक्ष्ये॥ अंतथे संते। गृहमेधीयहविः। ब्रीहिमयश्चरुः। अग्नीषोमावाज्यभागो॥
मरुतो गृहमेधिनः प्रधानदेवता। अग्निः स्विष्टकृत। एवमात्मकेनेत्यादियक्ष्यइसंतेतूष्णी
इक्षेर्वत्सानपास्त्याग्निहोत्रार्थं अग्नीन्विहृत्य कोविदुग्धानस्ययसाग्निहोत्रं हुत्वाग्नि
द्वयं त्यक्त्वा पुनरिष्यार्थमग्नीन्विहृत्यान्वाधानादि व्रतांतौ अध्वर्युः। देवस्यैतेत्यसिद्धमादाय
प्रसुष्टमिसमि मंत्रनिष्ठयतूष्णीपरिभोजनीयां वेदं चरुत्वा कर्मणेवामिति पाणी संमश्यप
रिस्तीर्य गार्हपत्यस्य पुरस्तात् स्थयं चरुच्छालीमेषाणामग्निहोत्रहवणी प्रोक्षणी शूर्पं वृक्षा
जिनमुत्सृज्य लं मुस लं जुहुमुपभृतं सुवंधुवामिडापात्रं प्राणीता प्रणय नमाज्यच्छाल्यो
वेदं दारुपात्रीयोक्तं वेदपरिवासनंधि मन्वाहार्यच्छालीमिति पात्राण्यासादयेत्॥ मंत्रे

३२

णब्रह्मणमुपवेश्य यज्ञस्येति एष्याः स्तीर्त्वाः मंत्रके समंत्रके च पवित्रे रत्नाः मंत्रकं पवि
त्राभ्यामपः पयो वा प्रणयति। ब्रह्मन् अपः पयो वा प्रणेष्यामीति यजमानवाचं यच्छेत्तुक्त्वा
अनुपापः पयो वा प्रणयानीति। वेष्टीयत्वे सग्निहोत्रहवलीमादाय प्रत्युष्टमिति निष्टप्य
तूष्णीं दाहपात्रीं स्पृष्ट्वा व्रीहीं श्रेष्ठ्य रणादिनिरस्यापः स्पृष्ट्वाः मंत्रकं पवित्रं ता प्रोक्ष
णी पात्रेण चतुरो मुष्टीन् व्रीहीणां निर्वपति। देवस्य रत्नाः मुरुज्योगृहमेधिभ्यो जुष्टं निर्वपा
मीति त्रिर्यजुषा तूष्णीं चतुर्थं। अमंत्रकं प्रोक्षणीः संस्तृत्य समंत्रकाश्च स्मृचि। आपो दे
वीरित्यादि प्रोक्षिता स्ते संते। तूष्णीं प्रोक्षणीभिर्हविः प्रधान पात्राणि च तूष्णीं प्रोक्षेत्।
न च ताः परिशेषयेत्। तस्य विरेरक्षेत्। ततः समंत्रकाभिः श्रुंधधुमित्यंगपात्राणि प्रोक्षेत्।
ततस्तूष्णीं मजिनावधूननादि प्रक्षालननिनयनांतं कृत्वा कृत्वा ते सर्वा वसिष्ठास्तूष्णीं
दोहयित्वा च रुच्छाल्यातिरः पवित्रं तदपो वानीयसो मयवदधि श्रयणादीति केशवः। तूष्णीं

३२

गार्हपत्येधि श्रित्य श्रपयेदित्यन्ये। जघनेन गार्हपत्यं तूष्णीं तिरः पवित्रमाज्यं निरूप्य गार्हप
त्येधि श्रित्य च रुणा सह तूष्णीं पर्यग्नि कृत्वाऽन्यच्छाल्यां मंत्रेणाज्यं निरूप्य। धि श्रित्य मं
त्रेण पर्यग्नि कृत्वा वेदादानादिसमंत्रकं कुर्यात्। प्रोक्षणी रासादयस्तुवं च स्तुचश्च संमृष्टिप
त्नीः संनह्याज्येनोदेहि। अग्नी त्वा शित्रवर्जपात्राणि संमृज्य पत्नीः संनह्य पत्न्या तूष्णीं म
वेक्षितं मंत्रेणावेक्षितमाज्यं च सहैव नयेत्॥ गार्हपत्या हवनीययोर्निधानमाज्यमसीसवेक्ष
णमुत्पवनं च अप्रधानाज्यस्य। अर्चिस्त्वेति ध्रुवायामंत्रवत्संस्तृतमाज्यं गृह्णाति यज॥
भूरुस्मार्कमित्यादि। अधर्षुः। आपो देवीरित्यादि प्रोक्षिता स्ते संते कृत्वा वेदिरसीति वेदिं
प्रोक्ष्य बुधापितृभ्यु इति शेषं निनीय तूष्णीं परिष्ठाजनीयदर्भैरिव वेदिं स्तीर्त्वा विधत्नी वि
शोयं त्रेष्ठ इति सादयित्वा तूष्णीं जुहूपभृतो सादयति॥ मंत्रेण ध्रुवामासाद्य तामभि म
शति। एषा संस्तु कृतस्य लोकेतां विष्टोऽनियं। मंत्रवत्संस्तृतोऽन्यच्छाल्यां बर्हिष्या सा

यतदात्यंध्रौवात्यं चाभिमंत्रयते॥ विलुं नी स्त्रो वै सुवेधामनी स्त्रुः प्राजापत्ये॥ स्त्रुल्यौ
 स्त्रुवं पात्री वादाय गार्हपत्यस्य पश्चात्स्थित्वाऽमंत्रकाज्येन तूष्णीं चरुमभिघार्योदं च
 मुद्गास्य पात्री निर्णिज्य तूष्णीं पुपस्तीर्य तस्यां चरुम चालयन्नुद्धृत्य स्त्रुल्यं क्षामकाषम
 चरोषयित्वा व्युद्धृतस्य मध्ये गतं कृत्वा प्रभक्तमज्यमानीय संस्कृतज्यपूर्णं स्त्रुवमादाय
 तूष्णीं वेद्यां चरुमासाद्य स्त्रुवं मंत्रेणासादयति॥ यजमानेन ध्रुवा संस्कृतज्ययोर्यन्मे अग्र
 इत्यभिमर्शने कृते होतरे हीत्याह॥ न वेदे नोपवीजनं प्रयोजनाभावादितिरामांशरः॥ अग्नी
 दग्निं त्रिः संमृष्टिः प्रा० अग्ने वाजुजिदित्यादिना त्रिरग्निं संमार्ष्टि॥ अध्वर्युर्ध्रौ वाज्यात्
 प्रक्षतिवदयिमं तावाज्यभागो हुत्वा संस्कृतज्येन प्रायश्चित्तं हुत्वा॥ असंस्कृतज्येन जु
 क्तामुपस्तीर्य उच्चैरुपांशुवामरुद्रो गृहमेधिभ्यो नुब्रूहीत्युक्त्वा पश्चान्नाभिमर्शनव

ज्यं पूर्वार्धापरार्धाभ्यां चरो रवदाय तूष्णीं तेने वाज्येनाभिघार्य प्रत्यभिघार्य चात्याक्रम्या
 आवाह प्रत्याश्राविते मरुतो गृहमेधि नो यजेत्यादि॥ य० मरुद्रो गृहमेधिभ्य इदं मरु
 तां गृहमेधिनां मुहं० श्रुत्वा स०॥ सिष्टं कृदुपस्तरराक्षो संस्कृतज्यमिडायां च॥ अंतः
 परिध्यपां निनयनादि मार्जनांतं प्रक्षतिवत्॥ प्राशिन्नयजमानभागचतुर्धाकरणानि
 न संति॥ अन्वाहार्यमासाद्य च तस्माद्गाददाति॥ ततो यो ब्रूमि मोक्षादिसंस्तुजपांतं हो
 तुः पत्नी व्रतविसर्गांतं कृत्वा निष्क्रामेत्॥ ततो ध्वर्युर्ध्रुवा पायनप्रायश्चित्तसमिष्टय
 जुः प्रणीतानि नयनांतं कुर्यात्॥ संस्तुजपांतं ब्रूमापि॥ यजमानः कृत्वा ते पयस्वती रि
 त्यादि व्रतविमोक्तं कृत्वाऽत्मानं संप्रेष्यति॥ ब्रह्मरुणां स्तर्पयिष्ये तु वादति॥ संतिष्ठ
 ते गृहमेधीयेष्टिः॥ ॥ अथ यजमानः क्षामकाषं परिशिष्य गृहमेधीयं प्राश्रीयात्॥

अस्यामेवरात्रोदक्षिणाम्रोवहोदनं पक्तायजमानस्य पत्नीकुमारादयः प्राश्रीयुः॥ सर्वे अं
जनाभ्यंजनयोः स्पर्शनमवेक्षणं वाकुर्युः॥ ततोपररात्रे ग्रीन्विहृत्य पयसाग्निहोत्रं हत्वा गार्हपत्यं
परिस्तीर्योत्तरतस्तृणेषु सादयति॥ वैकं कंतेद्वेदं प्रोक्षणीं सुवमान्यच्छालीं संमार्गार्थान्
दर्शानिति॥ पवित्रे कृत्वा प्रोक्षणीः संस्वस्य तूष्णीपात्राणि प्रोक्ष्याज्यं संस्वस्य दक्षिणो निष्ट
प्यसंमज्यद्व्यामुपस्तीर्य क्षामकायमवदाय द्विरभिधार्य गार्हपत्ये समिधमाधाय यजमा
नान्वारब्धस्तिष्ठन्नासीनो वा जुहोति॥ पूर्णादं विपरापतु सुपूर्णो पुनरापत॥ बुद्धे बुविक्रीणा
वहा इषमू॥ शतक्रतो देहि मे ददामिते निमैधे हि निमैधे॥ निहारमिनिमैहरा निहारं
निहारामिते स्वाहा॥ ब्रह्मणा व्याहृतिपूर्वाच्चारित हिंकारेण समकालं स्वाहाकरो यथा
भवति तथा यजमानान्वारब्धो जुह्यात्॥ इन्द्रायेदं गार्हपत्यं परिपिच्य॥ ऋषसंदराति॥

अध्वर्यो यं ते ऋषभस्तं प्रतिगृह्णीध॥ अ० देवस्य० रुद्रायुगामिति प्रतिगृह्णीयात्॥ अ
थ क्रीडिनीया॥ ॥ यथा सूर्योदये यागो भवति तथा कार्या॥ याः पुरस्तादित्यादि क्रीडिनीयहवि
षायक्ष्ये॥ ओं तथेयं ते॥ क्रीडिनीयहविः॥ ग्रीहिमयः पुरोडाशः॥ पंचप्रयाजाः॥ अग्नीषोमा
वाज्यभागो॥ मरुतः क्रीडिनः प्रधानदेवता॥ अग्निः स्विष्टकृदित्यादि॥ विहृत्या न्याधानादि॥
पंचदशसामिधेयः॥ पाणि संमर्शनादि॥ मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यो जुष्टं निर्वपामि॥ एवं प्रोक्षणादि
समकपालान्युपधाय॥ वार्त्रघ्ना वाज्यभागो॥ आज्यभागो ते मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यो नुब्रू
हीत्यादि॥ मरुद्भ्यः क्रीडिभ्य इदं॥ मरुतां क्रीडिनीमुहं॥ वज्रहाभयासां॥ अन्वाहार्यमासा
द्यतिस्त्रोगाददाति॥ मरुतां क्रीडिनीमुहमुज्जितिमनूज्जेवं॥ सममन्यत्॥ ॥ संतिष्ठते ब्रा
ह्मणतर्पणांतेष्टिः॥ ॥ अथ तदानीमेव याः पुरस्तादित्यादि महाहविर्भिर्यक्ष्ये॥ महाहविः सं
वधिहविः॥ ग्रीहिमयः पुरोडाशः॥ ग्रीहिमयश्चरुः॥ नवप्रयाजाः॥ अग्नीषोमा वाज्यभागो॥ अ

ग्निः सोमः सविता सरस्वती पूषा इंद्राग्नी इंद्रो विश्वकर्म इति प्रधानदेवताः ॥ अग्निः स्विष्टकृत्
नवानुयाजाः ॥ सद्यो यक्ष्य इत्यंते विहृत्यान्वाधानादिसप्तदशसामिधेन्यः ॥ पंचविधं व
हिः ॥ ओत्तरवेदिकान्संभारासंभारति ॥ कपालानि ३२ स्छालीः ४ तावन्ति मेषणानि ॥ कंसो
पवेषवर्ज्यं सर्वं वैश्वदेववत् ॥ यथा देवतं निरूप्य प्रोक्ष्य चरयान्विभज्याग्निसवितृपूषं
इन्द्राग्नी विश्वकर्मभ्यो धिक्पनं ॥ ऐंशग्रकपालोपधानं वैरुणप्रघासवत् ॥ तत ऐंद्रचर वे त
स्छाली विश्वकर्मण एककपालमुपदधाति ॥ अग्नीदितस्त्रिहरेत्यंते ॥ याचति स्प्यमुदपा
त्रं बर्हि रित्यादि उत्तरपरिग्राहं तं वैरुणप्रघासवत् ॥ प्रतिप्रस्थातुरभावा न्नो हः ॥ प्रे
षे कंसवर्जं एषदाज्यग्रहणपुरोडाशोद्वासनां तं वैश्वदेववत् ॥ मंथनं च ॥ आन्यभागांते
ऐंशग्रां तं वैरुणप्रघासवत् ॥ तत इंद्रायानुब्रूहीत्यादि ॥ यज० इंद्रायेदं ॥ इंद्रं स्मृहं देवयुज्य

यैन्द्रियावीर्यमासं ॥ उपांशु विश्वकर्मयागांते ॥ य० विश्वकर्मणा इंद्रं विश्वकर्मणो इंद्रं विश्वा
निकुर्मोण्यवरुंधीय ॥ अध्वर्युः ३ पहेम पक्षे सहस्रसहस्यं तपश्चतस्रस्यैति जु होति ॥ अ
न्वाहार्यमासाद्य १२ गाददाति ॥ समिष्टयजुर्होमां तं वैश्वदेववत् ॥ वाजिनवर्ज्यं नन्नत विसर्गः ॥
समारोपादिवरुणं तं वैरुणप्रघासवत् ॥ आपर्वसमाप्ते स्त्रय एवाग्रयः ॥ न विहरणा ॥ ॥ संति
ष्ठते महाहविः ॥ अथ महापितृयज्ञः ॥ ॥ तं करिष्यन्नुपकल्पयते ॥ ग्रीही श्रयवांश्चाष्टौ क
पालानि ॥ अर्धपात्रप्रमाणं मृतवत्सायाः पयः ॥ नवपात्राणि पंचभर्जनार्थं कपालं ॥ इक्षुशला
कां ॥ त्रीन्पलाशपर्णत्रयसहितान् वृंतान् ॥ समूलं निर्मूलं वा बर्हिः ॥ तिर्यगूर्ध्वप्रमाणेन प्रावृता
दधिकमिधं ॥ परिश्रयणं वासः कशिपूपवर्हणे अंजनाभ्यंजने दशामाच्छादनं वासः ॥ अपू
र्वं स्प्यमुदकुंभो यो ब्रूवर्जं शर्पद्वययुतानि स्प्यादीनि ॥ ॥ अथ पेत्तकविहारः ॥ ॥ चतुःस्त
क्तिर्भवेद्देहिर्दक्षिणा हवनीयतः ॥ अथ वा दक्षिणाग्नेः स्यात्सा च दक्षिणा पूर्वत इति गोपा

लः॥वेदिस्तुदक्षिणाग्नेःस्यादक्षिणापूर्वकस्यवेतिकल्पः॥दक्षिणाग्नेःपुरस्तात्संचरमंव
शिष्यपुरुषमात्रांवेदिकरोतीतितंत्रकृद्भेवो॥ततश्चदक्षिणाग्नेर्दक्षिणातःपुरस्ताद्दामध्य
शंकोरंजसापदमात्रंयथावकाशंवासं चरंत्यहो तत्पुरस्तात्पादोनचतुरंगुलाधिकसा
र्धपंचारत्नोशंकुः॥अष्टारत्नमितरज्जुमध्ये लक्षणं कृत्वा शंकोः पात्रेण प्रतिमुच्य लक्ष
णेन दक्षिणात उत्तरतश्चास्य शंकुनिहन्त्यात्॥ ॥सोपेतकीवेदिः॥ ॥यजमानमात्रा
समचतुरस्रादिक्षु यथास्त्रक्तयो भवेति तथा वेदिः कार्या॥तमध्ये न्वाहार्यपचनं प्रणये
दिति॥अंगप्रधानार्थेषु मंत्रेषु देवशब्दादुपरि पितृशब्दः प्रयोक्तव्यः॥केवलंगार्थे
षु देवशब्दः॥केवल प्रधानार्थेषु पितृशब्द एवा॥यजमानस्य ऋत्विजांच देवं मानु
षं वा नाम न ग्राह्यं॥यावदुक्तं प्राचीना वीतं॥अन्यत्र यज्ञोपवीतं॥आदित एव प्राची

ना वीतमात्रा जापत्यादिति वा॥याः पुरस्तादित्यादि प्राचीना वीती महापितृयज्ञहविर्भिर्य
क्ष्ये॥ओंतथेयंते॥महापितृयज्ञसंबन्धिहविः॥व्रीहिमयः पुरोडाशः॥यवमय्योधानाः॥य
वमयः करंभः॥अपबर्हिषश्चत्वारः प्रयाजाः॥अग्नीषोमा वाज्यभागो॥सोमः पितृमा
नूपितरो बर्हिषदः पितरोऽग्निघाताः पम इति प्रधानदेवताः॥अग्निः रुच्यवाहनः॥स्त्रिष्टु
दर्थे॥अपबर्हिषो द्वावनूयाजो॥सूक्तवाकशं युवाको॥न पत्नी संयाजाः॥सद्यो यक्ष्य इत्यंते॥
गार्हपत्यमन्वा दधाति॥ममाग्ने० येनेमु स्वाहो॥मम देवाः पितरो विहवे० अस्मिन् स्वाहो॥
मयि देवाः पितरोऽर्विण्मायं जंतां० हू तिः॥देव्याः पित्र्याहोतीरा० तुनुवांसु वीरास्वाहो॥
अथान्वाहार्यपचनं॥मह्यं यजंति त्यादिना न्वाधाय पुनस्तमेवान्वा दधाति॥धृता धातु
णां० देवाः पितरः पातु न्यर्थास्वाहो॥पुरुषा वीनो० दाः स्वाहो॥येनः सपत्न्या अपु

० मन्त्रस्वाहा॥ दक्षिणाग्रेरुत्तरतस्तिष्ठन्। अर्वाचुमिंद्रं० मेदिनं लेसुपतिष्ठते॥ नव्रतां
अध्वर्युः॥ इडाजपादिप्राचीनावीतीदेवस्येत्यभिमाशयायुतस्यघोषदेसीत्यादिदेवैः
पितृभ्यो जुष्टा देवानां पितॄणां परिपूतमसि॥ देवपितृ बर्हिर्मात्मानक०॥ देवपितृ बर्हिः
शुतवल्त्रा विरोह॥ देवं पितृनाममसि॥ तनुस्त्वामष्टधा संभरामि०॥ कर्मणे वां देवैर्भ्यः पि
तृभ्यः शक्यं॥ आग्नेयादिदक्षिणाग्निमथगार्हपत्यपरिस्तराति॥ गार्हपत्योत्तरतस्तरणे
षेकैकशः पात्राणि सादयति॥ कश्चिपूपवर्हणे अंजनाभ्यंजने दशाः स्पृश्या मुदकुंभोपणे
वृत्तानि परिश्रयणं॥ स्पृश्यां कपालैः सह देनवे पात्रे भर्जनकपालं समेक्षणं दक्षुशला
कां चाग्निहोत्रहवणीं द्वे शूर्पे दारुपात्र्या सह त्रीणि पात्राणि योज्ज्वर्जमन्यानि च॥ तत्रा
भ्यस्था ल्यासहा पूर्वाभ्यस्था ली च॥ दक्षिणाग्रे दक्षिणतो ब्रह्मातूष्ठी निरसनोपवेशने

कुर्यान्न ब्रह्मजपं॥ तत्र स्थण्वयजमानस्तं वृणीते॥ पते० पते० पतस्य पतेत्वा वृणीम
हे० दिवं मिति॥ गार्हपत्यादा दक्षिणं पस्यास्तीर्त्वा पः प्रणयति॥ अपः प्रलेष्वा मिवाचं
यच्छेति॥ ब्रह्मणा जपवर्जितं ओं प्रणयेत्युक्ते दक्षिणाग्रेरुत्तरतस्ताः प्रणयति॥ वेधाय
लेस्यग्निहोत्रहवणीं शूर्पे च दारुप्रत्युष्टमिति निष्पद्ये नरेण गार्हपत्यं निहित दारुपात्र्यां
त्रीहीन्य वांश्चासंस्पृश्या दक्षिण्याभि मृशति॥ धूरसि० धूर्वीमुखे पितॄणां मसि० बर्हित
मं पितृहूतम० हूतः॥ मित्रस्य वां च क्षुप्रप्रेक्षे मा भैष्टं मा संविजाथां मा वाहं हिंसि षं॥
उरुणी वा तोय॥ हविर्निर्वप्यामि॥ त्रीहीणां चतुरोमुष्टीनिर्वपति॥ देवस्य त्वा० भ्या० सोमा
यपितृमते जुष्टं निर्वपामि॥ य०॥ अग्निं होतारं हुवे पितृभ्यः सिर्यानि० महे॥ आयंतु पि
तरः सुमनुस्यमाना विप्रं तु पितरो हुविषोमे अस्या॥ अ०॥ यवानां चतुरोमुष्टीनिर्वपति॥

३८

देव०भ्यांपितृभ्यो बर्हिषश्चो जुष्टं० पुनर्यवानामेव॥ देव०भ्यांपितृभ्यो गृध्रां नेभ्यो॥
पुनर्ब्रहीणां युमायुजुष्टं निर्वपामि॥ यज० पूर्ववदनुमंत्रयते॥ अध्वर्युः इमे पितृणां॥
इमे उनः सुहा स्फासे वां नारायणे॥ पूर्वतरिक्षमन्वितं॥ अदित्या वामुपस्थे सा दयामि॥
अग्ने हव्यं रक्षस्वा ततः प्रोक्षणीः संस्कृत्य यथा देव तं ब्रही न्यवांश्चक्षेदेन प्रोक्षति॥
पावाणि व॥ शुं धध्वं देव्या युपि च्या यु कर्मणे देव पितृ यु न्याये॥ अवघातकाले॥ अग्ने
स्तनू० विसर्जनं पितृवीतयेत्वा गत्स्वामि॥ अदिरसि० सदुदं पितृभ्यो हव्यं०॥ अग्ने व
हविष्कृतमा दयति॥ तंडुलक्षालनां ते पुनरवधूतमित्यादियवानावपति॥ अग्नेस्तनू०
पितृवीतयेत्वा० अदिरसि० इदं पितृभ्यो हव्यं० यवक्षालनां ते क्षालनोदवेतं त्रेणानि
नयेत्॥ अधिवपने॥ देव०भ्यां सोमोपपितृमते जुष्टमधि वपामि युमायुजुष्टमधि व

३८

पामि धान्यमसि धिनुहि पितृन्धिनुहि० धृष्टिरसीति धृष्टिमादाय गार्हपत्या दक्षिण
तः अपितु यजं वहेत्यंगारं निधाय षड्कपालानुपदधाति॥ ध्रुवमसि० सज्जानान्स्मेपयू
ह॥ तत्रमध्ये ब्रहीणां दक्षिणतो द्ययं उत्तरतो महदेकमिति विभागः॥ तदुत्तरतः अपितु य
जं वहेत्यंगारं निधाय॥ ध्रुवमसि० नस्मेपयूह॥ अर्जनार्थं कपालमुपधाय तस्मिन् यवांश्च
क्षिपति॥ घूर्मास्तं विश्वायुषः॥ यवा अर्जयित्वा तूष्णीं वितुषी कृत्य देवा विश्वान्यार्द्धपितृ
भ्यो बर्हिषश्च॥ अर्धं पितृभ्यो गृध्रां नेभ्यः॥ ततः वृक्षाजिना त्रिष्टानि पात्रांतरे कृत्वा॥
अवधूननादि॥ देवस्य०भ्यांपितृभ्यो गृध्रां नेभ्यो जुष्टमधि वपामीत्यधि वपति॥ स
क्त्या त्रांतरे न्युप्य पूर्ववत् त्रिष्टानि वृक्षाजिने कृत्वा अर्जनं कपालादुदगं तरालं मु
क्तादिकपालमुपदधात्॥ तत्र अर्गूणां मंजिरां तपसा तपेथां॥ ये घूर्मं कपाले

उपचिचंतिवेधसः॥ पूषस्तेऽपि ब्रुत ईदृवा पूषुङ्गां॥ सोमाय पितृमते यमाय पिष्टानां
संवपनादिपिंडं तं कृत्वा यथा देवतं विमज्ज्य षड्कपालप्रथनांते कृतेऽप्यमपूर्वाज्यं च निरु
प्य गार्हपत्याद्भस्ममिश्रांगारानपोक्ष्यतेषु नवं मन्मयं पात्रमधि श्रित्य तस्मिंस्त्रिरः पवित्र
मपूर्वाज्यमानीय तिरः पवित्रं धानास्त्रिधा ओष्य पात्रांतरे मृतवत्साया दुग्धमर्धपा
त्रमानीय तत्र तिरः पवित्रं सकृन् नोप्येकयेषु शलाकया दक्षिणामुरवाहस्ताभ्यामनार
भ्यरज्ज्वादिना मध्नाति॥ स्त्राल्याश्चोर्ध्वलग्नानां विप्रुषामंतः प्रक्षेपणं कृत्वा हस्ताभ्यां
पिंडीकृत्य पूर्वनिहितनवपात्रोत्तरतो गार्हपत्याद्भस्ममिश्रांगारेषु नवं पात्रं निधाय तत्र
तिरः पवित्रं पिंडं निधाय तदुत्तरतः कपालयोः पुरोडाशं निधाय पुरोडाशयोस्त्वचं
ग्राहयित्वा श्रपणं तं कुर्यात्॥ अग्रेण जघनेन वा गार्हपत्यमाप्येष्यो निनीय पेटकाया

६ पत्नीकर्मणि नैवात्र नवाधिं श्रयतां पुनरिति कल्पः॥

वेदेर्मध्येऽन्वाहार्यपचनादिधर्मं प्रणयेत्॥ ब्रह्मादक्षिणतस्तूष्णीं निरसनोपवेशने कुर्या
त्॥ तस्य श्राद्यजमानः॥ अध्वर्युरग्नेः पूर्वार्धास्तं वयजुर्हरति॥ अयं वेदः० स विंदतु लोक
मच्छिद्रं० करोतु॥ एधि ये वर्मासि वर्मभव॥ एधि विदेव पितृयजुः० शिषं॥ अर्पहतोरहः० एधि
ये॥ ब्रजं० वर्षतु० अर्पहतो० देवपितृयजन्ये॥ अर्पहतो रहः० एधिव्या अर्देवपितृयजनः॥
इमानं राः० यथायं न रिष्येत्॥ वेदं किंचिदुद्धृत्याह॥ इतस्त्रिहरेति॥ उत्तरं परिग्राहं परिग्र
हीष्यामि॥ ब्रह्माजपवर्ज्यं ओपरिगृहाण॥ प्रोक्षणी रासादये० संमृष्याज्येनोदेहि॥ नैपत्नी
सनहनवतग्रहणाज्यावेक्षणं तां॥ अ० आज्यमवेक्षयते॥ अग्नेर्जिह्वासि सुभूर्देवानां पितृ
णां धाम्ने धाम्ने देवेभ्यः पितृभ्यो यजुषे यजुषे भव॥ जुक्षापं च गृहीतं गृह्णाति॥ याज
मानं प्रकृतिवत्॥ पंचमे चतुर्थस्योभयोरारतिः॥ अ० उपष्टति दशकृत्वो गृह्णाति॥ ज्यो
तिस्तेवति॥ याजमाने चतुर्थोऽमयोरारतिः॥ अ० अर्चिस्तेति ध्रुवायां० धाम्ने धाम्ने

देवेभ्यः पितृभ्यो यजुषे०॥भरुस्माकं॥हविर्देवानां पितॄणां॥आशिषः॥देवानां पि
तॄणां त्वा देवताभ्यः पितृभ्यो गृह्णामि॥कामायवेति पंचमं॥अ० काले तूष्णीं प्रस्तरं
गृहीत्वा तूष्णीं तत्र पवित्रे निधाया न्यहस्ते प्रस्तरं प्रहाय बर्हिः सन्वहना निषेत्कवे
द्या दक्षिणां मे समोष्य॥दक्षिणां समारभ्या प्रदक्षिणामग्न्यभिमुखैरन्वाहार्यपवन
स्य संनिष्कृत्तरेः संततेः प्रथमं स्तृणाति॥देवपितृ बर्हिर्गुणैः० सुस्थं देवेभ्यः पितृ
भ्यः॥प्रथमास्तृतमूला निद्वितीयमुष्टयग्रेः प्रच्छादयन्तथैव विप्रकृष्टं स्तृणाति॥
एवं तृतीयं॥त्रिः प्र दक्षिणं प्रत्येस्य परिधी परिधाति॥गंधुर्वो सि० दीर्घतः परि
धि०तः॥यज० ध्रुवो सि० वित॥अ० इंद्रस्य० दक्षिणः परिधि०तः॥य० इन्द्रो० वित॥
नोत्तरं॥अ० सूर्यस्त्वा०॥य० युनक्ति त्वा ब्रह्मणा देवेन पित्र्येण० वेदः॥प्रकृतिव

दूर्ध्वे समिधा वाधाय॥यजमानानुमंत्रणां ते अग्नेः पश्चान्मंत्रेण विधृती साद
यित्वा तयोस्तूष्णीं प्रस्तरं तत्र जुह्वं बर्हिषीतरे मंत्रेण सादयेत्॥प्राजापत्यानी संतं ह
त्वा हविरुदासयति॥तत्र पुरोडाशार्थं दारुपात्रां स्यो नंत इत्युपस्तीर्य॥इदमुह० ते
जसा सोमाय पितृमते जुष्टं मुभिघोरयामि॥यथा बृहदास्य पात्रांत रेधानार्थं मु
पस्तरणाति॥स्यो नंतुः सदनं० तस्मिंसीदतामृते प्रति तिष्ठत यवानां मैधाः सुमनु
स्यमानाः॥अभिघोरयति॥आप्यायतां० रवमं हुं त्य च म० दुः० मरुपावो वसुवि
दः पशूनां ते जसा पितृभ्यो बर्हिष्यो जुष्टा अभिघोरयामि॥उदासयति॥श्रुता
उत्तर्णांति जनित्र्योर्मतीनां॥संतर्पयति॥आर्द्राः प्रथमबोभुवनस्य गोपाः॥पात्रां
तरे करंभार्थं मुपस्तरणाति॥स्यो नंतुः सदनं० सीदतामृते प्रति तिष्ठत यवानां मैधसु०॥

आप्योयतां० तेजसापितृभ्योऽग्निष्वातेभ्योजुष्टं मुभिर्घोरयामि॥ संतर्पयति॥ आ
र्द्रः० गोपाः॥ नोपांजनं॥ पात्रांतरे स्योर्न तस्युपेस्तीर्य॥ इदमुह०० तेजसायुमायुजुष्टं॥
श्रुत० मंक्ष्व॥ षड्कपाला न्युदास्यधाना कपालोदासनं॥ यदुहमे०॥ द्विकपालोदास
ने॥ ये घुर्मेकपाले उपचिचिर्तिवेधसः॥ पूष्णस्ते अपि ब्रुत इंद्रे वायुविमुचतां॥ अध
र्युर्दारुपा आसहाग्रे गच्छति॥ ततः सधानोन्यः॥ ततः सकरंभोन्यः॥ ततः सपुरोडा
शोन्यः॥ अ० अग्नेः पश्चादक्षिणतः पुरोडाशंधानाः करंभं पुरोडाशंचोदगपवर्ज
व्याहृतिभिः सादयति॥ हविषानयनमग्रेणावनीयं॥ वेधादक्षिणतः परिश्र
यणं निदधाति॥ वेधादक्षिणं सेस्तीर्णं बर्हिषिकशिपू पवर्हणे अंजनाभ्यंजने द
शाः स्फ्यं॥ उत्तरतश्चोदकुंभो॥ वेधादक्षिणतो ब्रह्मयजमानावुपविशतः॥

अध्वर्य्वग्नीधावुत्तरतः॥ य० यन्मे अग्ने० उपस्ते॥ पितृयज्ञहविषामुदासनांते॥
स्थाता असि दमाक्षयेत्यादि॥ तूष्णीं परिभोजनीयां कृत्वा पाणी संमृश्य स्फ्यं च क
पालानि चेत्युपलांता निदशामेक्षणं च पिष्टोदपनीचं पेटकवेदं च दारुपात्री च धृ
ष्टिं च मदंती चेत्यासाद्य पवित्रे यजमानवाचं यजेत्सुक्तावेषाय त्वेत्यादि॥ देव० हस्ता
भ्याः० रुद्रायां बिकोये जुष्टं निर्वपामि॥ प्रति पुरुषमेकातिरिक्तं निर्वपेत्॥ एककपा
लवदुपधानं॥ आप्यनिनयनांतं समानं॥ पितृयज्ञांतेऽनभिघारितानुदास्य
शरावे प्रक्षिप्य कपालोदासनांतं कुर्यात्॥ सर्वममंत्रकं वा॥ मंत्रवत्सक्षैः ध्वर्युर्नि
र्वापं कुर्यादन्यदन्यः॥ अथाध्वर्युर्होतारमामंत्रयते॥ ए० इति॥ उत्तरतश्चोदकुंभो प्राची
नावीति नमाग्रेष्वभिमुखं स्थितं होतारमाह॥ अग्नये देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्य

मानायानुब्रूहि॥ सर्वमन्त्रमंद्रं॥ प्रधानमुपांशु॥ होत्राजपवर्जं हिंस्वर्षुवः स्वरोमिसु
 के० अध्वर्युः प्रतिप्रणवमेकैकांसमिधमादधाति॥ य० प्रथमसमिद्धोमे॥ अग्नयइदं॥ उ
 र्वुषो० अग्न एधिनिशुषो० अभिरासते॥ अग्ने देव पित्रिद्रुमन्विद्रुमन्त्रजिह्वा॥ होतुरा
 र्येयवरणासावान्नयजमानस्यामर्त्यस्येति॥ अध्वर्युर्वेदिनोपवीजयति॥ सोवाघार
 माधारयति॥ य० प्रजापतयइदं॥ मनोसि०॥ अध्वर्युः॥ परिधीवाग्निंचत्रिस्त्रिः संमृद्धि॥
 आग्नीध्रः प्रवृत्तिवत्संमार्ष्टि॥ अ० सुर्वनमसि०॥ जुह्वे० देवपितृयुज्याये॥ उप० ऋदेहि० देव
 पितृयुज्याये॥ संज्योतिषाज्योतिरंक्तामित्यंतं वृत्ता उत्करे ऊर्ध्वाग्रं स्प्यं निहत्या आव्यप्र
 त्याश्रावित आह॥ अग्निर्देवो देवान्पितृन्यक्षसीदइत्येतावदुक्ता होतारमीक्षेत॥ बर्हिर्व
 जं प्रयाजांतं प्रवृत्तिवत्॥ प्रयाजाज्यशेषेण ध्रुवांपुरोडाशंधानाः करं संपुरोडाशमुपपठ

राम
४२

तमित्यभिधारयेत्॥ प्रवृत्तिज्जीवातुमंतावाज्यसागाविष्टाव्रातपत्यादिप्रायश्चित्तं यज्ञो
 पवीत्याहवनीय एव जुहुयात्॥ यज्ञोपवीतिनस्तथायाजमानं॥ अथ यजमानः प्रथममग्ने
 णाग्निं परीत्योत्तरत उपविशति॥ अध्वर्युस्तद्वाह्यतोऽग्रेणाग्निं दक्षिणतः॥ तद्वाह्यतोऽग्रे
 सोत्तरतः॥ तद्वाह्यत आग्नीध्रो दक्षिणतः॥ अध्वर्युः धाना अग्रेण पुरोडाशं उत्तरतः सा
 दयति॥ जघनेन धानाः करं संप्रणीत्वादक्षिणतः सादयति॥ द्विकपालपुरोडाशंधाना करं भ
 योः पश्चान्नीत्वादक्षिणतः सादयति॥ जुह्वमग्नेणोपपठतमुत्तरतः॥ ध्रुवां जघनेनोपपठ
 तंदक्षिणतः॥ वेदिं परिश्रयणेन परिवेष्ट्योत्तरतो द्वारं वृत्तापरिकर्मिणामाह॥ अनेनो
 दकुंभेन संततयाधारयान्निरपसलेः परिषिंचन्ययेहि॥ परिकर्मि प्राचीनावीतीरुद
 कुंभमादाय तथापरिषिंच्य उदकुंभं स्थाने

स्था पयित्वा यज्ञोपवीती पुनर्वेदिं

त्रिःप्रदक्षिणंपर्येति॥अथाध्वर्युर्जुहोति॥सोमायपितृमतेअनुस्वा३धा॥उप
 स्छानाभिमर्शनपूर्वकंपूर्वार्धात्पुरोडाशस्यावदाय॥धानाउपतिष्ठते॥माभैष्टमासंवि
 ण्धुंमावोहि॥सिधुंमावुत्तेजोर्ध्वंक्रमीत्॥सुरतमुद्धरतेमनुषिंचतावदानोनिवःप्रत्यवे
 दास्याभिनमोवोअस्तुमामाहि॥सिष्ट॥पूर्वार्धेनैक्षणेनावद्यति॥पुरोडाशवदु
 पस्छानाभिमर्शनेरुत्वापूर्वार्धात्करंभस्यावद्यति॥अभिघार्यक्रमेणप्रत्यनक्ति॥
 धानाप्रत्यंजने॥यदेवदानोनिवो०तदुआप्यायतांपुनः॥सुवाहुतिंहुत्वा॥सव्ये
 नात्याक्रम्योत्तरतोदक्षिणामुखस्तिष्ठन्नाश्रावयेत्॥ओ३स्वा३धा३इति॥दक्षिणात
 उदङ्मुखस्तिष्ठन्प्रत्याश्रावयेदाग्नीध्रः॥अस्तुस्वा३धेति॥अ०सोमंपितृमंतंस्व
 धा॥होत्रास्वाधानमइत्युक्तेजुहोति॥एवंसर्वत्र॥य०सोमायपितृमतइदं॥सोमं

स्यपितृमतोहं॥अन्नादः॥अ०दक्षिणेनदक्षिणातएत्यसुवाहुतिंहुत्वाजुहोति॥सोमायपितृ
 मंतंस्वधा॥पितृभ्योवर्हिषइदं॥अनुस्वा३धा॥पूर्ववदुपस्छानाभिमर्शनापु
 रोडाशकरं
 भाणामवद्यति॥सुवाहुत्यंते॥ओ३स्वा३धा३॥अस्तुस्वा३धा३॥पितृन्वर्हिषदःस्वधा
 पितृभ्योवर्हिषइदं॥अन्नादः॥एवंपितृभ्योभिघातेभ्योजुहोति॥तत्रापराध्वं
 करंभपुरोडाशधानानामवदानमितिविशेषः॥अत्राप्यन्नादः॥प्रत्याक्रम्यजुहोति॥
 पत्नीर्याह॥यमायानुस्वा३धा३॥उपस्छानाभिमर्शनांतेपुरोडाशस्यावदायाभिघार्य
 प्रत्यभिघार्यसुवाहुतिंहुत्वाऽश्राव्यप्रत्याश्रावितेयमंस्वधावषट्कतेजुहोति॥यमा
 येदं॥अत्राप्यन्नादः॥प्रत्याक्रम्यसुवाहुतिंहुत्वाजुहोति॥सोमायपितृमंतंस्व
 धा॥होत्रास्वाधानमइत्युक्तेजुहोति॥एवंसर्वत्र॥य०सोमायपितृमतइदं॥सोमं

सहस्रसहस्रदायद्विरभिघार्यनप्रत्यंजनंभर्जनमेषणमिक्षुशलाकांचादायोदुः
 त्याक्रम्यश्रोस्वाश्वाश्वादिक्षिणपूर्वेतिहायपूर्वाहुतीर्जुहोति॥अग्नयेकव्यवा
 हनायेदं॥अग्नेःकव्यवाहनस्याहं०आयुष्मान्०॥अ०मेषणक्षुशलाकेअग्रावनु
 प्रहरति॥संस्त्रावेणाभिजुहोति॥अथदक्षिणतएत्यसंक्षालननिनयनादिस्तुवूसा
 दनांतं करोति॥सर्वेपूर्ववद्विपरिक्रामंति॥विपरिहरंतिहवीःषिस्तुचश्च॥प्राशिन्न
 मवदायदक्षिणार्धादिशामवधति॥नचतुर्धाकरणं॥होतुरंगुलिपर्वणीअनक्ति॥
 य०सुस्तपवर्ष०योदेवपितृया०एःपंचास्तेनयुजोदेवाभितुनये०मुघोमी॥एव
 मूहःकेशवादि लिखितोपिचिंसइतिगुरवः॥अ०ग्रीधेयउवत्तंदत्ताइलाप्राणा
 क्षं ब्रह्मानमार्जयंते॥अ०ध्वर्युराह॥प्राशिन्नंपरिहरेति॥आ०परिहरति॥ब्रह्मा

प्राग्दंडनिधानांतंनृंडीकृत्वावघ्रायबर्हिष्यनुप्रहृत्यावनिनयनांतंकुर्यात्॥अ
 न्वाहोर्पादेक्षणदौचनृंडीकृतेयजमानस्तमेवदद्यात्॥हविरुच्छिष्टेहासनांतंयज
 मानउदरुःस्यपुरोडाशादिदारुपात्रांमिश्रयित्वापिंडान्कृत्वादक्षिणश्रोणिदक्षिणं
 मोक्षरांसेषुअपूर्वेणस्मयेनोदृत्याबोक्ष्यतत्रपूर्वासादितपालाशवृंतानिन्यस्यतेषु
 पितृतीर्थेनमार्जयति॥मार्जयंतांममपितरोमार्जयंतांममपितामहाः॥मार्जयंतांमम
 प्रपितामहाः॥क्रमेणोपस्तीर्णाभिघारितान्पिंडान्ददाति॥एतन्नैततदेवदत्तशर्मये
 चत्तामनु॥इतिदक्षिणश्रोण्यां॥एतन्नैपितामहमन्वित्यादिदक्षिणेसे॥एतन्नै
 प्रपितामहमन्वित्युत्तरंसे॥उत्तरश्रोण्यांहस्तलेपनिमार्ष्टि॥एषायुष्माकमियम
 स्माकमिमांवयंजीवाजीवंतोनुसंचरतोभयात्म॥अत्रपितरोयथाभागंमंदध्वमित्यु

त्कासर्वेगार्हपत्याहवनीययोरुदंचोपनिष्क्रम्यदक्षिणाग्निमुपतिष्ठते॥ अयाविष्ठात्तन
युक्त्वावीराणिसहिष्णुणिरुहवरायगातुः॥ सप्रसुदैर्दुरुणंमध्येऽश्वंस्वायत्तनंतुन्वामे
रेयत॥ दक्षिणावृत्तएवाहवनीयं॥ सुसंद्दशंत्वावयमर्घवन्वदिष्णीमहि॥ प्रनूनपूर्णव
धुरःस्तुतोयाहिवशं अनुयोजान्विंदतेहरी॥ तत्रस्थएवगार्हपत्यं॥ अग्निंतमैत्र्येयोव
सुरस्त्ययंतिधेनवः॥ अस्तुमर्वतश्चाश्वोस्तु नित्यासोवाजिनुरधस्तोत्स्थुः॥ आभार॥ त
तःपूर्वेणाहवनीयं प्रादक्षिण्येनगार्हपत्यस्यपुरस्तात्सक्तयोः समाप्तिर्यथास्यात्तथा
शनैर्गच्छति॥ माप्रणामपुथोवयंमायुजादिंद्रसोमिनः॥ मांतःस्तुर्नोऽरतयः॥ योयु
तस्यप्रसाधनुस्तर्तुर्देवेष्टाततः॥ तमाहुतंनशीमहि॥ मनोन्वाहुवामहेनाराशुसेनु
सोमेन॥ पि तृणांबुमन्मभिः॥ आतेऽनुमनःपुनःऋतेदक्षायतीवसे॥ ज्योक्नुस्ये

दृशे॥ पुनर्नःपितरोमनोददातुर्देव्योजनः॥ जीवंव्रातंसचेमहि॥ वयंसोमव्रतेतवम
र्नस्तुनूपुविभ्रतः॥ प्रजावतःसचेमहि॥ अग्नेत्वंनोअंतमनुतत्राताशिवोभवावस्त्यः॥
वसुरग्निर्वसुश्चवाअच्छानक्षिद्युमर्त्तमंरुयिंदाः॥ मनोबोधिश्चुधी हवमुह्यपाणोअघा
युतःसमस्मात्॥ तंत्वाशोचिष्ठदीदिवःसुप्तायनूनमीमहेसखिभ्यः॥ ततःस्वस्थानंगत्वा
ध्वर्युःपरिकर्मिणमाह॥ अनेनोदकुंभेनसततयाधारयाग्निंत्रिःपर्येहि॥ परिकर्मपूर्वव
त्करोति॥ यजमानःपूर्ववन्मार्जयति॥ मार्जयंतांपितरइत्यादि॥ कशिपूपबर्हलोपिंडसमी
चेनिदधाति॥ अंजनंददाति॥ अंजंतांपितरइत्यादि॥ अभ्यंजनंददाति॥ अभ्यंजंतांपि
तरइत्यादि॥ दशांविभज्यददाति॥ एतानिवःपितरोवासांस्येतानिवःपितामहावासां
स्येतानिवःप्रपितामहावासांसि॥ उपतिष्ठते॥ नमोवःपितरोरसायपितरोनमोवोयए

तस्मिन्लोके स्त्रियुष्माः स्तेनयैस्मिन्लोमांतेनयएतस्मिन्लोके स्त्रियुयंतेषां वसिष्ठा
भर्यास्तयैस्मिन्लोके हंतेषां वसिष्ठोभूयासं॥ नमोवः पितरः श्रुष्मायुनमोवः पितरोऽजीवा
युनमोवः पितरः स्वधार्थेनमोवः पितरोऽमुन्यवेनमोवः पितरोद्योराय इतिप्रतिमं न
मनुषंगेण॥ अथवीरंयाचते॥ वीरंमैपितरोदत्तपितृमानुहं युष्माभिर्भूयासं सुप्रज
सोमयायुयंभूयास्त॥ वीरंमैपितामहादत्त० वीरंमैप्रपितामहा०॥ इत्यनुषंगेण॥ अथ
पिंडं स्थापित्नुत्थापयति॥ उत्तिष्ठतपितरः प्रेतश्रुतायुमस्यपंथा मनुयातापुराणं॥
धृतादुत्तमासुद्रवि एयं चैषुद्रं प्रणो ब्रूताद्वागुधां देवतासु॥ अथपितृन्मनसास्व
स्थाने निवेशयति॥ यंतु पितरो यथा लोकं मनसा त्रुवेन॥ परंतपितरः सोम्यागं क्षीरैः
पृथिभिः पूर्वैः॥ अथपितृ सुविदन्नाः अर्पितयुमेनये संधुमादंमदंति॥ अथपि

त्वननुगतं स्वमन आहूयते॥ मनो न्याहुंगामहे नाराशः सेनुस्तोमै नपितृणां च मन्म
भिः॥ आर्न एतुमनुः पुनः कृते दक्षायतीवसे॥ ज्योक्नु सूर्यं दृशे॥ पुनर्नः पितरो मनोददा
तुदेव्यो जतः॥ जीवं ब्रातं सचेमहि॥ पिंडां सहयते र प्रावतु प्रहरति॥ परिश्रयणमप
नीया धर्युराह॥ प्रस्थापयामः समिधमाधाय परिधी चाग्निं च सक्त सक्तं सद्मदि॥ अप
बर्हिषोद्वावनूपातो यजति॥ देवो यजेति प्रथमं॥ यजेति द्वितीयं॥ सुग्व्यूहने॥ वाज
स्यमेत्यादि॥ ब्रह्मदेवाः पितरो वीरधन॥ इषिता देव्याः पित्र्या होतारो भद्रवाच्या॥
यथा देवतमुज्जितीवोचयति॥ यज० रोहितेन त्वाग्निदेवतां पितृर्नामयतु हरिभ्यां तं द्रो
देवतां पितृर्नामयतु तं शेन त्वास्त्यौ देवतां पितृर्नामयतु॥ अर्ध्वर्युस्त्वनमादायाग्रीध्र
मवेक्षते॥ स आह॥ संवदस्वा अ० अगान् ॥ आ०॥ अगन्॥ अ० आवय॥ आ० ओषट्॥

अ० इदं ब्रूहि ॥ आ० अनुप्रहर ॥ स्वगादेव्याः पित्र्याः स्वस्तिः शंयोर्ब्रूहि ॥ मध्यमं प
रिधिं प्रहरति ॥ यं परिधिं ० अग्ने देव पितृपुत्रिभिर्वृत्रयर्माणाः ॥ तं तं ० योते ॥ द्वितीयं ॥
युज्ञस्य पाथु उ पुसर्मि हि ॥ यज्ञं विते मुं चामि ० देवता सुषितृषु ॥ विष्टोः शंयोर्हं देव
पितृयुज्यया युज्ञे न प्र ॥ स्तु विमोकां ते न पत्नी संयाजाः ॥ नाज्ये ला न योऽक्र विमोकः ॥ न
दाक्षिणाग्नि को कुर्याद्वा ॥ होतुर्गार्हपत्यादाति प्रणीताद्देद स्तरणां ते अति प्रणीते प्राय
श्चित्तानि हुत्वा संस्था जपो न ॥ ध्रुवाप्यायने ॥ आप्यायतां ॥ प्रति देव पितृयज्ञः ॥ सू
र्याया ० अग्नि नू ॥ यज्ञमा नः स्वभागं त्रिघ्रेण भक्षयति ॥ पुजापतेर्विष्वां सह ॥ त तो
ध्वर्युरति प्रणीते आ आ वित मित्यादि जुहुयात् ॥ ब्रह्मणाय ज्ञस्त्रप प्रायश्चित्तेषु
गार्हपत्यदक्षिणा ग्राहवनीयेषु हुतेषु सामिष्ट यजुर्जु होति ॥ देवाः पितरोगातु वि

देवदेवेषु पितृषु युज्ञ ॥ प्रणतानि नयनादि ॥ ब्रह्मा संस्था जं पवर्ज्यं प्रायश्चित्तानि जु
हुयात् ॥ त तो यज्ञ विमोकां तं प्रवृत्तिवत् ॥ न पयस्वती रित्यादि न व्रत विसर्गः ॥ अग्ने गृह
पतु इत्यादौ ॥ तामाशिष्प्रमाशोसे तं तं वेदस्ये च ब्रूयात् ॥ न नाम ग्रहणं ॥ कशिष्वादि द्वंद्वे नो
दास्य सर्वे यज्ञोपवीतिनो गार्हपत्यमुपतिष्ठंते ॥ प्रजापते रयीणां ॥ यज्ञमानो जपति ॥ य
दंत रिक्षं ० मने हसं ॥ युज्ञो बभूवेत्यादि ब्राह्मणतर्पणां तेष्टिः ॥ ॥ यदा यज्ञोपवी तीयाः
पूरस्तादित्यादि यस्य इत्यंतं ॥ प्राचीना वीत्यन्वा दधाति ॥ प्राचीना वीत्यभिमादा येत्या
दि उन्नरेण गार्हपत्यं दास्यत्रां निधायेत्यंतं ॥ अथ यज्ञोपवीत्यभिमृशति ॥ धूरं सी
त्यादि ॥ यज्ञमानस्य यज्ञोपवीत्यग्नि होतारमिति ॥ त तो यज्ञमा नाय प्रस्तरदानां ते
प्राचीना वीती बर्हि स्तरणाति ॥ अथ यज्ञोपवीती त्रिः प्रदक्षिणं पर्येति ॥ आत्यभागां
ते सर्वे प्राचीना वीतिनः सव्यो नर्युपस्थाश्च प्रधानास्तुक्सादनां तं ॥ अथ यज्ञोपवी

पिनो विपरिकामं त्यस्ति नो विपरिहरंति हवींषीत्यादि हविरुच्छिष्टोद्वासनांतं॥ अथ प्राचीना वीतिनो यज्ञमानस्य दारुपात्र्यां पुरोडाशमिश्राणादिगार्हपत्याहवनीययोरुद्देशोपनिष्क्रम्येत्यंतं॥ अथ यज्ञोपवीतिनः सर्वे दक्षिणाग्निमुपतिष्ठंते॥ सर्वो पस्त्रानां ते प्राचीना वीतिनः॥ परिकर्मिणामाहेत्यादिपरिश्रयणमपनीय यज्ञोपवीतिनो सयंति॥ ततः प्रस्त्रास्यामइत्यादियज्ञो विमोकांते॥ अथ प्राचीना वीतिनः कृशिष्वादीन्पुद्गासयंति॥ सर्वे यज्ञोपवीतिनो गार्हपत्यमुपतिष्ठंते॥ आदित एव प्राचीना वीतित्वमा प्राप्ताप्यात्॥ यावदुक्तं प्राचीना वीतमन्यत्र यज्ञोपवीतां॥ यावदुक्तमेव यज्ञोपवीतमन्यत्र प्राचीना वीत इति वेति यज्ञतंत्रोक्तेः॥ ॥ इति महापितृयज्ञप्रयोगः॥ ॥ अथ अंबकेष्टिः॥ ॥ अर्ध्वर्युर्नीललोहितेस्सत्रे पलाशांतिमपर्णं॥ अन्वाहार्यपचनादेकोल्मुकमुदपानं दर्भानित्यादन्ते॥ ततः सर्वे गार्हपत्यमुपतिष्ठंते॥

यावन्तो गृह्यास्मते भूः कर्म करं पशूनां शर्मा सि शर्ष यज्ञमानस्य शर्म स्ते यथा
मन्त्रेण यज्ञमाना ध्वर्युत्तूली मितरे ॥ सव्या वत उदङ्ग रवाश्चतुष्पथं यति ॥ तं प्राप्या
पल्लिष्योत्सुक माधायै बालयित्वा परिस्तीर्य परिधिं च्यसमिधमाधायो परत्तरणाभि
घारणवर्जं स सत्सद्दुत्तरार्धादवदाय मध्यमपर्णेन तिष्ठन् ध्वर्युर्जु होति ॥ एक एव
रुद्रो न द्वितीया यतस्त्वेवावु सो रुद्र पशुत्तं जुषस्वेषते रुद्रभागः सहस्रत्वां वि क
या तं जुषस्व भेषजं गवेश्वायु पुरुषाय भेषजं मथो अस्मभ्यं भेषजं सुभेषजं
यथा सति सुगं मेषाय मेष्या अवां वरुद्र मेदिमुह्य वंदेवं त्र्यंबकं ॥ यथानुः श्रेयसुः
करद्यथानो वस्यसुः करद्यथानः पशुमतः करद्यथानो व्यवसाययात्स्वाहो ॥ य०
रुद्रायां विकाया इदं ॥ पर्णमारुविले निधाय प्रति पुरुषमेकैकं यज्ञमानाय द्वौ त्र्यं

बकानां प्रयच्छति॥ सर्वे दक्षिणान् रूनुपघ्नानां अग्निं प्रदक्षिणं यन्ति॥ अर्धं बकं य
जामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनं॥ उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात्॥ सकृत्सरी
स्योत्तरतः स्थित्वा पुरोडाशान् ध्वंक्षिपन्ति॥ हस्ताभ्यां गृह्णाति॥ भगो यत्वा॥ एवं द्वि
तीयं तृतीयं परियन्ति॥ पतिकामाः प्रजाकन्यात्रिरपसव्यं प्रसर्पन्ति॥ सव्यमूरुमुप
घ्नानां॥ अर्धं बकं य० गन्धिं पतिवेदनं॥ उर्वारु० बन्धनादितो मुक्षीय मामृतेः॥ इति तस्या
विशेषः॥ सकृत्सरीस्योत्तरतः स्थित्वा भागमुत्क्षिप्य भगो यत्वेति हस्ताभ्यां गृह्णा
ति॥ एवं द्वितीयं तृतीयं॥ ततः सर्वे उत्तरतः स्तिष्ठन्ति॥ अ० सर्वा न्युरोडाशान् गृहीत्वा
यजमाना जलावावपन्ते॥ प्रजयात्वा पुशुभिः संस्तुजामि मासुरेण सुगमिवा॥ ता
न्यजमानः पत्यं जलावावपन्ति॥ प्रजयात्वा पुशुभिः संस्तुजामि॥ तान्यलीदुहि

त्रं जलावावपन्ति॥ भर्गे नत्वा०॥ अथाध्वर्युस्तान्युरोडाशानां दायत्वा हते मृते प्र
क्षिप्य नीललोहिताभ्यां सूत्राभ्यां विविधं बध्वा तत्प्रदेश एव शुद्धे स्थाणावर्धे छिन्न
शुद्धशारवायां वातूष्णीं बध्नाति॥ सर्वे दिवं प्रेक्षमाणा यावदुच्छ्वासं मृतमु पतिष्ठन्ते॥
एष ते रूद्रभागस्तं जुषे स्युतेना वसेन पुरो मूर्तवतो तीक्ष्णवत तदध्व्यापिनी क हस्तः क
र्त्तिवा सोम॥ आत्मनो मृतस्य च मध्ये दीर्घधारा रूपेणोदकं निनीय पूर्वगृहीतमुद
पात्रं परास्य पृष्ठतो न वेक्षमाणा यथागतमायन्ति॥ हस्तपादाश्चक्ष्वात्वा चम्यते
चेवाग्निषु आदित्ये हिं कुर्यात्॥ ॥ याः पुरस्तादित्यादि आदित्ये न हविषायक्ष्ये आ
दित्य हविः॥ त्रीहि मयश्चरुः॥ पंचप्रयजाः॥ अग्नीषोमा वाज्यभागे॥ अदितिः
प्रधानदेवता॥ अग्निः स्विष्टकृदित्यादियक्ष्यस्त्यन्ते॥ अन्वाधानादि न व्रतं॥ सप्त
दश सामिधेयः॥ सां तपनवत्यान्नासादनादि॥ देवीर्युतिया० आर्येतु देव्य देव्यो०॥

इदं देवानां प्रितिः॥ प्रधानमुच्चैः॥ अदित्याग्रहं वाग्रहसोमुच्येयं॥ अ
वाहार्यमासाद्यति स्त्रोगाददाति॥ व्रतविसर्गं दिसर्वपूरा मासवत्॥ मंत्रे यदुमा
पृथिवीमुही॥ क्रतुभिः पर्यवर्तयत्॥ योस्याः पृथिव्यास्तुचि॥ निवर्तयत्योषधीः॥ अ
ग्निरीशानु-ओजसा॥ वरुणो धीतिभिः सुह॥ इंद्रो मरुद्भिः सखिभिः सुह॥ अग्निस्तिग्मेने
सादि॥ इदं वत्सरीणां सुस्तिमाशीस्ते इति विशेषः॥ ॥ संतिष्ठते साक्रमेधपर्व॥ ॥ अ
थ शुनासीरीयप्रयोगः॥ ॥ अपरेद्यः प्रातर्हुते ग्रीहोत्रेयाः पुरस्तादि॥ शुनासीरीयहवि
र्भिर्यक्ष्ये॥ ओं तथेत्यंते॥ शुनासीरीयहविः॥ ग्रीहिमयः पुरोडाशोद्व्यं॥ ग्रीहिमयश्चरुः॥
पयश्च॥ नवप्रयाजाः॥ अग्नीषोमावाज्यभागो॥ अग्न्यादिपूषांते वायुः इंद्रः शुनासीरः॥ १९
इंद्राग्नीषोमविश्वेदेवाः ९ सूर्यः १० इति प्रधानदेवताः॥ अग्निः स्थिरवृक्षवानुयाजाः॥ सूक्त
वाकशंपुयाको॥ चत्वारः पत्नी संयाजाः॥ एवमात्मकेन सांगेन कर्मणा श्वः सद्यो वायक्ष्ये॥

विररणादि व्रतांतेः ध्वर्युः॥ इंद्रादेव इह देवाणां तु विद इति जपित्वा इषे त्वेति शाखां छित्वा य
जमानस्य पुश्रन्याहीत्यंते॥ असिदासानादि॥ वैश्वदेववदिधमंभरणोते ह्यहः पक्षेः ग्रीहोत्रहो
मांते तूह्रीदभैर्वत्सापाकरणं॥ नसायंदोहः॥ पाणि संमर्शनादि॥ स्पृशं च कृपालानि च ५॥ चरु
स्त्रालीश्च मेक्षणानि च ५ पृषदाज्यग्रहणी॥ आशयपात्रं चेति सविशेषाण्यासादयेत्॥ निर्वोषि
अग्न्यादिपूषांते इंद्राय शुनासीरीय इंद्राग्निभ्यां॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यः॥ सूर्यायेति निरुप्य अव
धातांते प्रातर्दोहः॥ इह वै वायूरमपतुगावः॥ प्रणो ब्रह्म वायवैह विरिं॥ नहुदुग्धिवायवै॥
ह्यहः कालत्वे प्रातर्होमात्पूर्वं प्रातर्दोहरतिके शवतंत्ररुतो॥ अमये सवित्रे पूषे इंद्राय शुना
सीराय इंद्राग्निभ्यां सूर्याय जुष्टमधिवपामीति॥ कपालोपधाने॥ वैश्वदेववत्पूषोपधानांते
वायव्यं पयो मेक्षणो नालोऽयश्च पयति॥ तदुत्तरतः॥ इंद्राय शुनासीरायेंद्राग्निभ्यां च ह्यह

शद्वादशकपालान्युपधाय विश्वेभ्यो देवेभ्यश्च रुच्छालीं अधिभित्त्य सूर्यायेकं कपालं
मुपदध्यात् ॥ ब्रह्मन्नुत्तरं परिग्राहमित्यंतं वैश्वदेववत् ॥ कालेष्टषदात्यग्रहणं मंथनं च ॥
सविता सूर्यश्चोपांशुः ॥ पोषयागांते जुह्वामुपस्तीर्य सुवेणपयोऽवधन्नाह ॥ वायवेनु ब्रह्मी
ति ॥ धापोऽहं रत्नभाकू ॥ इन्द्रस्य शुनासीरस्याहं ॥ यैन्द्रियावीभयासं ॥ इन्द्राग्न्योः पूर्वव
त् ॥ विश्वेषां देवानां च ॥ सूर्यस्याहं वज्रहा ॥ सुदन्ती को वा ॥ उपहोमपक्षे मधुश्चेति च
तस्त्रयस्त्रयेके ॥ सकृद्गृहीतेन ॥ उपयामगृहीतो सिसृक्षुर्षींस्पृहस्पृसायत्ता स्वाहो ॥ य० स०
सर्पायाऽहस्पृसायेदं नममेति केचित् ॥ अधिमासायेदमित्यन्ये ॥ अधिमाससप्त एवेषा
आहुतिरिति नुयुक्तं ॥ अन्वाहार्यमासाद्यद्वादशगवं सीरं प्रथमजं वत्सं च ददाति ॥ ब्र
ह्मणे द्वादशगवं सीरं रुद्राय गामिति प्रतिग्रहः ॥ यथा देवतमुज्जितिवचनं ॥ वैश्वदे

वचत्समिष्टयजूषिकाले उपवेशोपगृहनं च ॥ ब्राह्मणतर्पणांते निवर्तनादि पूर्ववत् ॥ ॥
मंत्रे विशेषः ॥ एकं मासमुदसरजत ॥ पुरमेष्टी प्रजाभ्यः ॥ तेनाभ्यो मह आर्वहत् ॥ अमृतं म
र्त्योभ्यः ॥ प्रजामनु प्रजायसे ॥ तदेते मर्त्या मृतं ॥ येनुमारी अर्धमासाः ॥ अतर्वः परिव
त्सराः ॥ येनुते तै प्रजापते ॥ ईजानस्य न्यवर्तयन् ॥ तेनाहमस्य ब्रह्मणा ॥ निवर्तयामि
जीवसे ॥ अग्निस्तिग्मेन शोचिषा ॥ तपुः आक्रांतमुत्तिहो ॥ शिरस्तपस्याहितं ॥ वैश्वानु
रस्य ते जसा ॥ ऋतेनोस्य निवर्तये ॥ सत्येन परिवर्तये ॥ तर्पसास्यानुवर्तये ॥ शिवेनास्योपव
र्तये ॥ शुग्मेनास्याभिर्वर्तये ॥ शीर्षस्तदृतं तत्सत्यं ॥ तद्धृतं तर्ल्लकेयं ॥ तेनैशकेयं तेनैरा
ध्यासं ॥ इति प्रतिविभागं प्रावृत्तिः ॥ वैश्वदेववद्वपनांते स्नातः स्वस्त्वा न स्त्वा
यजमानः ॥ अनुवत्सरीणां स्तुतिमाशास्ते इति वदेत् ॥ ततोऽग्नीन् प्रदक्षि

णीकृत्यनमस्कृत्यविधुंस्मृत्वाभगवदर्पणं कुर्यादिति॥ ॥६॥ ॥इतिश्रुना
सीरीयपर्व॥ ॥६॥ ॥संतिष्ठंतेचातुर्मास्यानि॥ ॥६॥ ॥बोधायनी
यकल्लोक्तचातुर्मास्यनिरूपणं॥अकार्येनंतदेवेनतेनतुष्यतुयज्ञभुक्॥ ॥
॥इतिपथाप्रयोगपक्षमवलंब्यबोधायनीयश्राव्यलायनोपयोगीचातुर्मास्य
प्रयोगोरघुनाथनवहस्तकृतःसंपूर्णः॥ ॥६॥ ॥६॥ ॥श्रीलक्ष्मीनारायण
पणामस्तु॥ ॥६॥नेवतावद्विहृष्टःश्रोतेस्मार्तेचकर्मणि॥मंत्रादौप्रणवंचे

राम
५२

समाप्तः॥

तिदेवस्वामीयभाष्यके॥१॥ शोनकः॥अविज्ञातस्वरामंत्राःप्रयोक्तव्याः
प्रयोक्तृभिः॥एकश्रुत्यैवहोमेषुविज्ञातश्चविकल्पितः॥२॥ ॥रामचंद्र॥ ॥
॥शके१६८८व्ययनामसंवत्सरेपौषश्रुकृद्दितीयायांलिखितानिचातुर्मा
स्यानिश्रीलक्ष्मीनारायणप्रीतये॥ ॥इतिचातुर्मास्यानिसमाप्तानि॥ ॥
॥॥थालोपनामकनागेशभट्टासजशेषभट्टेनलिखितमिदंपुरतंकंयजन
विदुपकारार्थं॥ ॥श्रीगुरुचरणयोरर्पितं॥ ॥श्रीः॥ ॥रामः॥ ॥श्रीः॥ ॥
उक्तंन्यमाननस्यामेध्यमपूपापानंयजुमानस्यहं॥शिवानःसंतुप्रदिशश्नतस्वः
शंनोमातापिबी तैकसाइतिउद्व्याशंनोदेवीइत्येवोक्ष्य ॥१॥

५३

बो०चा०

५३

॥याः पुरस्तादित्यादिनिविष्टमित्यंते अतिग्वरपंकुर्यात् ॥ ब्रह्माणामेवप्रथमेव
जीतेऽथ होतारमथाध्वर्युमथाग्नीध्रं चाचंद्रमोमे ब्रह्मासमे ब्रह्मा ब्रह्माणं त्वादेव
दत्तशर्माणं वण इति ब्रह्माणं ॥ सद्यतोऽजपति ॥ महन्मेवोचो भर्गो मेवोचो भगो
मेवोचो यज्ञो मेवोचो स्तोमं मेवाचः कूप्तिं मेवोचो भुंक्ती मेवोचो स्वप्तिं मेवोचः सर्वं
मेवोचः ॥ चंद्रमास्त ब्रह्मा सते ब्रह्मो ब्रह्माऽहंते मानुष इति प्रतिजानीते ॥ अ
ग्निर्महोता समेहोता होतारं त्वादेव दत्तशर्माणं वण इति होतारं ॥ सद्यतोऽजपती ॥
महन्मेवोचो ॥ अग्निष्टेहोता सतेहोता होताहंते मानुषः ॥ आदित्यो मेऽध्वर्युः
समेऽध्वर्युरध्वर्यु त्वादेव दत्तशर्माणं वण इत्यध्वर्युः ॥ आभस्मिन्कर्मणि आ
ग्नीध्रं त्वामह वृण ॥ सद्यतोऽस्मीति च देत् ॥ ॥ अथ मधुपर्कः ॥ विष्टरः पाथ्य
सद्यतोऽजपति ॥ महन्मेवोचो आदित्यस्य ध्वर्युः सते ध्वर्युरध्वर्युरहंते मानुष इति

राम
५३

५४

॥ इति बोधायनसूत्रानुसारी चतुर्मास्य ॥
॥ प्रयोगः सप्ताक्षिमगमत् ॥ श्रीरत्न ॥

राम

५४

मर्ष्यमाचमनीयं मधुपर्कौ गौः षट् संपाद्या निस्त्रिरेकैकं निवेद्या ।
विष्टोत्वं नो अंतमः शर्मयच्छसहंत्य ॥ प्रते धारामधुश्रुत उत्संदुक्रते अक्षि-
तं ॥

